

הסדרה חוזית של יחסי הממון בין בני זוג לעת מוות

מאת

שחר ליפשיץ*

1. פתיחה

בני זוג מתכננים חיי זוגיות. הם מבקשים לערוך הסכם שבמסגרתו יוסדרו יחסי הרכוש ביניהם. ההסכם כולל הוראות המתייחסות באופן ייחודי להסדר הרכושי שיחול לאחר מות אחד מבני הזוג. לאחרונה עסק בית המשפט העליון בגלגול שלישי בבע"מ 7468/11 פלוני נ' אלמונית¹ (להלן: פרשת פלוני נ' אלמונית) בהסכם מסוג זה. בפרשת פלוני נ' אלמונית מדובר היה בבני זוג שנישאו בנישואים אזרחיים. עבור שני בני הזוג מדובר היה בקשר זוגי שני. על שמו של הבעל רשומה דירה שאת חציה ירש מאשתו הראשונה. בני הזוג התקשרו בהסכם שלא אושר בבית המשפט בהתאם לפרוצדורה הקבועה בחוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973 (להלן: חוק יחסי ממון).² הוראותיו הרלוונטיות של ההסכם הן כדלקמן:

- 1" מוסכם בזה בין הצדדים כי הדירה ברח' **** ב ***** , שהינה בבעלותו של צד א' [הבעל, ש.ל.] ורשומה על שם צד א' ועל שם אשתו המנוחה... ז"ל תהיה שייכת כולה גם בעתיד לצד א' ולצד ב' [האשה, ש.ל.] אין ולא תהיה כל זכות שהיא לגביה עקב החיים המשותפים שמנהלים שני הצדדים.
2. אם יחול פירוד בין הצדדים, מכל סיבה שהיא ולא תהיה חשיבות לכך במי מהצדדים נעוצה סיבת הפירוד, לאף אחד מהצדדים לא יהיו טענות או תביעות כשלהן [הטענות במקור, ש.ל.] נגד רעהו.
3. אם ילך צד א' לעולמו לפני צד ב' לא תהיה לצד ב' כל זכות שהיא בנכסי צד א'.³

אולם למרות ההסכם הנ"ל, לאחר מותו של הבעל ביקשה האשה לקבל מחצית מעזבון המנוח, לרבות מחצית מדירת המגורים שהוזכרה בהסכם. מקרה זה נדון על

* דקאן הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן. מתמחה בדיני חוזים, משפחה וירושה. אני מודה ללירון קרס ולעתליה שטרית על עבודתן המסורה כעוזרות מחקר ולשופטת צילה צפת ולעורך דין בועז קראוס על כך שבעקבות כמה פולמוסים שקיימנו בנושא זה מעל במות הכנסים של לשכת עורכי הדין חודדו טענותי בנושאים הללו.

1. בע"מ 7468/11 פלוני נ' אלמונית (פורסם בנבו, 3.7.2012) (להלן: פרשת פלוני נ' אלמונית).

2. חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973 (להלן: חוק יחסי ממון).

3. עמ"ש (בי"ש) 28507-10-10 א.צ. נ' א.מ. (פורסם בנבו, 11.9.2011).

ידי חמישה שופטים ושופטות בשלוש ערכאות⁴ ובסופו של דבר כל הערכאות וארבעה מבין השופטים קיבלו את תביעת האשה.⁵

כיצד אירע שרצונם המשתמע של הצדדים להפרדת רכוש מלאה ולהדרת זכויות האשה בדירת המגורים במקרה של פטירת הבעל, לא קיבל תוקף משפטי? האם הדבר תלוי בניסוח לקוי של ההסכם, שהוליד את בית המשפט לפרש את ההסכם כאילו הוא מכוון אך ורק כלפי זכויותיהם על פי חוק יחסי ממון, להבדיל מהרצון להדיר את האשה מירושת הבעל בכלל ומירושת דירת המגורים בפרט? האם הפגם נטוע בעובדה שההסכם שנדון לא אושר בהתאם לפרוצדורה הקבועה בחוק יחסי ממון? האם יש חשיבות לדפוס הזוגיות שבו בחרו הצדדים? או שאולי המבנה המשפטי בישראל אינו מאפשר מתן תוקף להסכם המדיר אדם מירושתו של בן זוגו, יהא ניסוחו אשר יהא, בהיותו הסכם העוסק בירושתו של אדם שאותה יש לחלק על פי דין או על פי צוואה בלבד.

רשימה זו תבקש לענות על כל השאלות הללו, תוך שהיא מתייחסת הן לעורכי דין המבקשים לנסח הסכמים מלכתחילה והן לשופטים המבקשים לקבוע את תוקפם של ההסכמים הללו בדיעבד.

ההסכם הנדון בפרשת **פלוני נ' אלמונית** מייצג אב טיפוס אופייני מאד של הסכמים שנועדו ליצור הפרדה רכושית ולמנוע כל טענה מצד אחד מבני הזוג המבקש לזכות ברכוש הרשום על שם בן זוגו בעת מותו (להלן: **הסכמי הדרה**). אולם קיים גם סוג שני של הסדרים, שבו מבקשים צדדים להעניק, באמצעות הסכם, זכויות לעת מוות. חשבו למשל, על הדוגמה של בני זוג הקובעים בהסכם הסדר משפטי לפיו, עם מות אחד מבני הזוג תעבור דירת המגורים לבעלותו המלאה של בן הזוג הנותר בחיים (להלן: **הסכמי הענקה**).

השיח המשפטי העוסק בהסכמים זוגיים המסדירים את יחסי הרכוש בין בני הזוג לעת מוות אינו מבחין בדרך כלל בין הסכמי ההדרה לבין הסכמי הענקה, והוא מפוצל בין עמדות הסבורות כי הסדרה כזו אינה אפשרית מאחר שהיא סותרת את הוראת סעיף 8 לחוק הירושה, התשכ"ה-1965 (להלן: **חוק הירושה**)⁶ האוסרת על הסכמים בירושתו של אדם, ובין עמדות הסבורות כי סעיף 8 הנ"ל אינו חל על הסדרת יחסי הרכוש לעת מוות בהסכמי ממון. על רקע חלוקה זו, הכרעת בית המשפט בפרשת **פלוני נ' אלמונית** נתפסת כמעניקה רוח גבית לגישה השוללת את האפשרות להסדיר באופן ייחודי את התוצאות הכלכליות של המוות בהסכמים זוגיים בכלל ובהסכמי ממון בפרט.

4. ראו ת"ע (אשדוד) 331/09 (לא פורסם, 5.7.10) (להלן: פסק דינו של בית משפט קמא); עמ"ש (בי"ש) 28507-10-10 א.צ. נ' א.מ. (פורסם בנבו, 11.9.2011) (להלן: פסק דינו של בית המשפט המחוזי); בע"מ 7468/11 **פלוני נ' אלמונית** (פורסם בנבו, 3.7.2012) (להלן: פסק דינו של בית המשפט העליון).

5. בבית המשפט לענייני משפחה קיבל בית המשפט, מפי השופט אסולין, את תביעת האשה. בית המשפט המחוזי דחה את הערעור בדעת רוב של השופטת צפת והשופטת ברקאי, שהתקבלה כנגד דעת המיעוט של השופטת דברת. בית המשפט העליון, מפי השופט הנדל, דחה את בקשת הערעור על פסק דינו של בית המשפט המחוזי.

6. חוק הירושה, התשכ"ה-1965 (להלן: חוק הירושה).

בניגוד להבנה זו, רשימה זו תציג ניתוח שונה המבהיר מדוע דווקא המתווה האנליטי שנפרס בפרשת פלוני נ' אלמונית, מאפשר להבחין בין הסכמים המדירים אדם מירושת בן זוגו, שלהם לא ניתן להעניק תוקף הסכמי אף אם הם הוכללו בהסכם ממון שאושר כדין, ובין הסכמי הענקה הקובעים הסדר רכושי ייחודי לעת מוות - שלהם יש תוקף משפטי. עם זאת, ניתוחנו יבהיר, כי אין לראות הסכם ממון כנותן מחסה מוחלט מהוראת סעיף 8 לחוק הירושה ולפיכך, הוראות בהסכם ממון שאינן עוסקות ביחסי הרכוש של בני הזוג לעת מוות אלא קובעות את זהותם של יורשי בני הזוג, כגון - במקרה הנפוץ - הוראות בהסכם ממון הקובעות כי נכסים מסויימים יגיעו ליילדי בני הזוג לעת מוות, אינן תקפות. בנוסף לכך, גם כאשר מדובר בהסכמי הדרה, שכאמור גם לשיטתנו להוראות בהם אין תוקף הסכמי, נציע מתווה המאפשר, במקרים מסויימים, לתת להוראות המדירות בהסכמים הללו, בדיעבד, תוקף כצוואה, וזאת בכפוף לדיני הצוואות ולאפשרות הגלומה בהם להתגבר על פגמים צורניים בצוואה. לבסוף, נעסוק בהסכמים הקובעים את התוצאות הכלכליות של המוות כאשר הצדדים להם הינם ידועים בציבור, ונבחן את תוקפם המשפטי. אולם בטרם נעסוק בכל המקרים הללו, נדרש רקע משפטי קצר על היחס שבין הדין העוסק ביחסי הרכוש בין בני הזוג לבין דיני הירושה ועל היחס שבין צוואות להסכמי ממון.

2. יחסי רכוש בין בני זוג ודיני הירושה - רקע כללי

בסעיף 11(ג) לחוק הירושה נקבע:

"המגיע לבן-הזוג על פי עילה הנובעת מקשר האישות, ובכלל זה מה שאשה מקבלת על פי כתובה, ינוכה מחלקו בעזבון; הוראה זו לא תחול על מה שמגיע לבן זוג לפי חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973, או לפי הסכם ממון כמשמעותו באותו חוק, ואינה באה לפגוע בזכותו של בן-זוג לקבל מן העזבון מה שהמוריש קיבל לרגל הנישואין על מנת להחזירו כשיפקעו" (ההדגשות שלי, ש.ל.)

כהמשך לכך, בסעיף 104(א)4) לאותו החוק נקבעה גם קדימותו היחסית של חוב המגיע לבן זוג לפי חוק יחסי ממון בין בני זוג, תשל"ג-1973, או לפי הסכם ממון כמשמעותו באותו חוק.

שני הסעיפים האלה מיישמים עיקרון יסודי בדיני הירושה והקניין, לפיו אדם אינו יכול להקנות, או במקרה של ירושה - להוריש, את מה שאין לו. משום כך, למרות שבכפוף לדיני המזונות מן העיזבון, רשאי אדם בישראל לקבוע בצוואה כיצד יחולק עזבונו⁷, קביעת היקף העיזבון כפופה למערכת הדיניים העוסקת ביחסי הממון בין בני הזוג. כידוע, מערכת יחסי הממון בין בני זוג חורגת מדיני הקניין המקובלים והיא קובעת הסדרי שיתוף מסוגים שונים בין בני הזוג, גם במקרים שבהם הנכסים

7. בישראל, בניגוד לארצות אחרות לא נהוגה ירושה משורייתת שמשמעה, שחלקים מסויימים בעיזבון שמורים לקרובי משפחה וצוואה אינה תופסת לגביהם.

רשומים באופן פורמלי על שמו של אחד מבני הזוג. ככלל, כאשר מדובר על בני זוג שלא ערכו הסכם ממון, טענות לשיתוף זוגי במתכונת קניינית, מעין-קניינית או אף אובליגטורית בדרך של איזון משאבים, מבוססות על שלושה מקורות מרכזיים:

ראשית, ככל שמדובר בבני זוג שנישאו לפני 1974 או בידועים בציבור, התביעות לזכויות ברכוש הרשום על שם בן הזוג מבוססות על "הלכת השיתוף", שמקורה בפסיקה.⁸ **שנית**, ככל שמדובר על בני זוג שנישאו לאחר 1974 ונישואיהם פקעו,⁹ יחסי הרכוש בין בני הזוג מבוססים על איזון משאבים הנערך על פי הפרק השני של חוק יחסי ממון.¹⁰ **שלישית**, לצד שני ההסדרים הקודמים, מכירה הפסיקה גם באפשרותם של בני זוג ליצור שיתוף בנכס נקודתי מכוח הדין הכללי (בעיקר דיני קניין וחוזים, תוך ריכוך של הוראות פורמליות דוגמת הוראת סעיף 8 לחוק המקרקעין, תשכ"ט-1969 הדורשת כתב כתנאי להכרה בהתחייבות במקרקעין).¹¹ שיתוף זה רלוונטי במיוחד עבור בני זוג שנישאו לאחר 1974 אך הנישואים לא פקעו במובן המתואר בחוק יחסי ממון, או גם לאחר פקיעת הנישואים, כאשר מדובר על נכסים חיצוניים (נכסים מלפני הנישואים, ירושות ומתנות) שעליהם לא חל הסדר איזון המשאבים.¹² על פי הפסיקה, היקף העיזבון כפוף לא רק לזכויות בן הזוג לאיזון המשאבים אלא גם לטענות לזכויות בנכסים שונים מכוח חזקת השיתוף, ומכוח כוונת שיתוף ספציפית

8. על הלכת השיתוף ראו מאמרי, שחר ליפשיץ "על נכסי עבר על נכסי עתיד ועל הפילוסופיה של חזקת השיתוף" **משפטים** לד (3), 627 (2004).
9. בחוק יחסי ממון המקורי: חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973, פקיעת הנישואים הוגבלה למקרים של מוות או גירושים. לעומת זאת, התיקון לחוק יחסי ממון שהתקבל ב-2008 מאפשר לערוך את איזון המשאבים גם כאשר אירעו אירועים נוספים, כגון: תקופה בת שנה בה שהו בני הזוג יחדיו בפירוד תשעה חודשים, חלוף שנה מיום הגשת תביעות בנושאים שונים וקיומו של קרע בין בני הזוג. ראו על כך סעיף 5א(א) לחוק יחסי ממון בין בני זוג (תיקון מס' 4), התשל"ג-1973, הקובע כי:
- "הזכות לאיזון משאבים לפי סעיף 5 תהיה לכל אחד מבני הזוג אף בטרם פקיעת הנישואין אם הוגשה בקשה לביצועו של הסדר איזון משאבים לפי פרק זה והתקיים אחד מהתנאים המפורטים להלן:**
- (1) חלפה שנה מיום שנפתח אחד מההליכים האלה:
- (א) הליך להתרת נישואין;
- (ב) תביעה לחלוקת רכוש בין בני הזוג, לרבות תביעה לפירוק שיתוף במקרקעין המשותפים לבני הזוג לפי חוק המקרקעין, התשכ"ט-1969, תביעה לפסק דין הצהרתי בדבר זכויות בני הזוג ברכוש, בקשה לביצוע הסדר איזון משאבים לפי פרק זה או בקשה לפי סעיף 11;
- (2) קיים קרע בין בני הזוג או שבני הזוג חיים בנפרד אף אם תחת קורת גג אחת במשך תקופה מצטברת של תשעה חודשים לפחות מתוך תקופה רצופה של שנה; בית המשפט או בית הדין רשאי לקצר את התקופה האמורה בפסקה זו אם ניתנה החלטה שיפוטית המעידה על קיומו של קרע בין בני הזוג."
- לדיון מעמיק ברציונלים לתיקון ובחלופות השונות לקביעת מועד פקיעת הנישואים ראו מאמרי, שחר ליפשיץ "יחסי משפחה וממון: אתגרים ומשימות בעקבות תיקון מס' 4 לחוק יחסי ממון" **חוקים** א 227 (2009), בעיקר בפרק הראשון למאמר.
10. על החוק ויישומו בפסיקה ראו **שם**.
11. חוק המקרקעין, התשכ"ט-1969.
12. רע"א 8672/00 אבו-רומי נ' אבו-רומי, פ"ד נו (6) 175 (2002).

המקימה שיתוף על פי הדין הכללי. משום כך, בהעדר הסכם נוגד, כפוף העיזבון וממילא גם חופש ההורשה לטענות הממוניות של בן זוגו של המנוח.¹³

3. הצורך בהסכם ממון למרות קיומה של צוואה

אם כן, בעוד שדיני הירושה והצוואה עוסקים בחלוקת העיזבון, דיני הרכוש הזוגי עוסקים בקביעת היקף העיזבון העומד לחלוקה. ככלל, דיני הרכוש הזוגי הם דיספוזיטיביים ועל כן, לצורך תכנון כלכלי של המוות, נדרשים הן הסכם והן צוואה. הסכם - על מנת להסדיר את היקף העיזבון, וצוואה - על מנת לקבוע את אופן חלוקתו. עורך דין שישתפק באחד מהם עלול לגרום לכך שרצונו של המנוח לא ימומש, כפי שאירע בפרשת **פלוני נ' אלמונית** שבה פתחנו. טלו למשל, מקרה טיפוסי של אדם שנישא בנישואים שניים לאחר 1974. הוא ממשיך לעבוד ולהרוויח תוך כדי נישואיו, מפרנס את בן זוגו החדש, שאיננו עובד, ובני הזוג מתגוררים בדירת מגורים הרשומה על שמו. כעת נניח שהאדם פונה לעורך דין ומבקש ממנו לדאוג לכך, שכל רכושו יעבור לאחר מותו לילדיו. עורך הדין נענה לבקשה ועורך עברו צוואה שבה מבהיר המצווה, באופן שאינו משתמע לשתי פנים, כי רצונו האחרון הינו שרכושו יעבור לילדיו. חרף הצוואה, במקרה כזה חשוף המנוח, או ליתר דיוק עזובו, לכך שהאלמן או האלמנה יגישו תביעה לאיזון משאבים על פי חוק יחסי ממון כנגד העיזבון, ובמסגרת התביעה ידרשו לקבל מחצית מהנכסים והחסכונות שנצברו במהלך הנישואים מעבודת המנוח. יתרה מזו, חרף קביעתו המפורשת של סעיף 5(א) לחוק יחסי ממון לפיה השווי של נכסים מלפני הנישואים לא יאוזן, מסתמן בפסיקה קו חשיבה הנוטה להסיק על קיומו של שיתוף ספציפי מכוח הדין הכללי בדירת המגורים של בני הזוג.¹⁴ באחד המקרים אף קבע בית המשפט, בניגוד למשתמע מן החוק, כי ברירת המחדל הינה הכרה בשיתוף בדירת המגורים וכי אם חפץ הבעלים הרשום לחרוג מברירת המחדל, היה עליו להתקשר בהסכם ממון.¹⁵ משום כך, חרף הרצון המובן של מורשים רבים להסתפק בצוואה (שכן צוואה היא מסמך חד צדדי שאינו דורש את הסכמת בן הזוג ואפילו את ידיעתו), על עורך דין אחראי להבהיר למוריש, כי אם לא יחתמו שני בני הזוג על הסכם ממון, יורשיו חשופים לתביעה מצד בן/בת זוגו למימוש זכויותיהם ברכוש הזוגי. יתרה מזו, מנסח אחראי של הסכם ממון כזה לא יוכל להסתפק בניסוח הסטנדרטי המקובל אצל עורכי דין רבים, המחריג נכסים מסוימים או אף את כלל הנכסים מאיזון המשאבים, אלא עליו לשלול במפורש את האפשרות ליצירת שיתוף מכוח הדין הכללי על ידי הכללת סעיף לפיו: **"בין בני הזוג הוסכם על הפרדת רכוש. כל רכוש הרשום על שם אחד הצדדים יותר בבעלותו.**

13. ראו למשל, ת"ע (ת"א) 6014/99; 6015/99; 6013/99 **עזבון המנוח אפרים בן טובים ז"ל נ' ישראלה יסקין** (פורסם בנבו, 30.9.2001). ראו גם ש' שוחט **דיני ירושה ועזבון**, 66-67 (מהדורה שישית מורחבת ומעודכנת, 2005). על פי שוחט, "זכות זו של בן הזוג הנותר בחיים לקבל את שמגיע לו ברכוש המשותף, קיימת בידי ללא כל קשר למגיע לו מכח דיני הירושה".
14. ראו למשל, בע"מ 10734/06 **פלוני נ' פלונית** (פורסם בנבו, 14.3.2007); בע"מ 4951/06 **פלוני נ' פלונית**, תק-על 2006(2) 3829; ולאחרונה בע"מ 1398/11 **אלמונית נ' אלמוני**, תק-על 2012(4) 10903, וכן ליפשיץ, חזקת השיתוף, לעיל הערה 8, בעיקר בפרק השני למאמר.
15. תמ"ש (חיפה) 27570/07 ז.נ. נ' י.ו. (פורסם בתקדין, 3.2.2011). ראו לעניין זה אורי זטרמן, "דירת מגורים וזכות בן הזוג הבלתי רשום - הניתן להסיק כוונת שיתוף מהעדר ביטוי חיצוני לשלילתה?" **על סיוע** 103, 1 (2011).

הצדדים אינם מתכוונים ליצור באופן כללי, ובדירת המגורים באופן ספציפי, שיתוף מסוג כל שהוא, ובמידה וירצו בעתיד ליצור שיתוף ספציפי יעשו זאת באמצעות הסכם שיאושר בבית המשפט, ולכל הסכמה אחרת לא תהיה תוקף". הסכם ממון השולל את תחולת חזקת השיתוף הן לגבי הנכסים שנרכשו במהלך הנישואים ואפילו לגבי הנכסים החיצוניים (נכסים מלפני הנישואים, ירושות ומתנות) נדרש, כמובן, גם לבני זוג שנישאו לפני 1974.¹⁶ באשר לבני זוג ידועים בציבור, שאינם מעוניינים בהחלת חזקת השיתוף על יחסיהם,¹⁷ אין צורך בהסכם ממון מאושר אלא די בהסכם רגיל. עם זאת, במידה שבני הזוג יבקשו לאשר את ההסכם בבית המשפט, הם רשאים לעשות זאת.¹⁸

4. הסכם ממון הקובע הוראות לעת מוות - והסתירה לכאורה בין סעיף 8 לחוק הירושה לבין חוק יחסי ממון - המחלוקת בקרב מלומדים ובפסיקה

עד כה למדנו על ההבחנה בין דיני הרכוש הזוגי ודיני ההורשה והבהרנו, מדוע על רקע הבחנה זו, הסדרה כלכלית של המוות הנשענת על צוואה בלבד אינה יכולה לשלול זכויות המגיעות לבן הזוג בהתאם לדיני הרכוש הזוגי.

אולם פרשת פלוני נ' אלמונית לא עסקה במקרה שבו התכנון הכלכלי של המוות התבסס על צוואה בלבד אלא בחלופה הפוכה, הנפוצה אף היא בקרב עורכי דין רבים, המבקשת להסדיר את התוצאות הכלכליות של המוות באמצעות הסכם ממון או הסכם זוגי אחר בין בני הזוג. האם המשפט הישראלי מאפשר להסדיר את התוצאות הכלכליות של המוות באמצעות הסכם זוגי בכלל ו/או הסכם ממון בפרט? בספרות המשפטית בישראל התגבשה המוסכמה לפיה, התשובה לשאלה זו דורשת הכרעה בסתירה הקיימת לכאורה בין סעיף 8(א) לחוק הירושה, לפיו "הסכם בדבר ירושתו של אדם וויתור על ירושתו שנעשו בחייו של אותו אדם - בטלים", ובין הוראות סעיפים 1 ו-2 לחוק יחסי ממון המכירים בהסכמי ממון שהינם הסכמים צופי פני גירושים ומוות.

בקרב מלומדים קיימות שתי גישות מרכזיות לנושא. מחד, פרופ' שילה ופרופסור שיפמן סבורים שניהם, כי הוראה בהסכם ממון הקובעת זכויות רכוש ייחודיות לעת

16. בעבר, בדומה לאיזון המשאבים בחוק יחסי ממון, צומצמה חזקת השיתוף לנכסים שנרכשו במהלך הנישואים מעבודת בני הזוג. בניגוד לכך, לקראת סוף האלף הקודם החל בית המשפט העליון להחיל את השיתוף בנסיבות מסוימות גם על נכסים מלפני הנישואים, ירושות ומתנות: ע"א 2280/91 אבולוף נ' אבולוף, פ"ד מז (5) 596 (1993), וע"א 806/93 הדרי נ' הדרי, פ"ד מח (3) 685 (1994). אכן, במרבית המקרים הללו דובר על נישואים ראשוניים ממושכים ולא על זוגיות שנייה. עם זאת, ככל שמדובר בנישואים שניים ממושכים ובדירת המגורים המשפחתית, הרי שללא הסכם ממון מפורש המחריג את הדירה מהשיתוף, לא ניתן לשלול את האפשרות שבסופו של דבר ייגרע חצי מן הדירה מתוך העיזבון.

17. להחלתה של חזקת השיתוף על ידועים בציבור ראו ע"א 52/80 שחר נ' פרידמן, פ"ד לח(1) 443 (1984), וכן שחר ליפשיץ הידועים בציבור בראי התיאוריה האזרחית של דיני המשפחה (התשס"ה), בעיקר הפרק השביעי והפרק העשירי.

18. ראו רע"א 6854/00 יועמ"ש נ' זמר, פ"ד נו (5) 491 (2003).

מוות גוברת על סעיף 8 לחוק הירושה ועל כן יש ליתן תוקף משפטי להסדרים בהסכמי ממון העוסקים בתוצאות הכלכליות של המוות.¹⁹ שילה ושיפמן נשענים בהקשר זה הן על טענות יוריספרודנטליות לפיהן חוק יחסי ממון הוא חוק מאוחר לחוק הירושה וספציפי ממנו והן על הטענה המהותית לפיה, הפרוצדורה הייחודית שקובע חוק יחסי ממון כתנאי לאישור או לאימות יחסי ממון, מתגברת על החששות הרגילים מפני הסכמים על ירושתו של אדם.

כך, למשל, מתבטא המלומד שילה בעניין:²⁰

”זאת ועוד, הסכם ממון לפי החוק שונה מהסכמים אחרים מהם חשש מחוקק חוק הירושה, חששות שהביאוהו לקביעה שבסעיף 8 לחוק הירושה. הסכם ממון איננו הסכם פרטי בין צדדים. להסכם רגיל אין התכונות הצורניות שיש לצוואה, הבאות להגן על המצווה ועל חופש הציווי. הסכם ממון הוא גם בעל תכונות מיוחדות הבאות למלא את אותם התפקידים שממלאות ההוראות הצורניות הטכניות של צוואות ולמסד את ההסכם. הבולטות שביניהן הן: (א) הצורך שהוא יהיה בכתב (ב) הוא טעון אישור בית המשפט המחוזי או בית דין דתי (ג) אישור זה ינתן רק לאחר שנוכח בית המשפט או בית הדין שבני הזוג עשו את ההסכם או את השינוי בהסכמה חופשית ובהבינם את משמעותו ואת תוצאותיו. אפילו צוואה בפני רשות איננה דורשת בדיקה כזאת של המצווה. לכן, מבחינת הרציו העומד מאחורי הוראות סעיף 8, אין סיבה או טעם לצמצם את אפשרויות עריכת הסכמי ממון בין בני זוג במתכונתם על פי קביעות חוק יחסי ממון.”

לעומתם, סבור פרופ' רוזן צבי ז"ל, כי אין זה סביר שהוראות סעיפים 1 ו-2 לחוק יחסי ממון יבטלו לחלוטין את כוחו של סעיף 8 לחוק הירושה במקרה של הסכם ממון. משום כך, לדעתו, יש לצמצם את המקרים שבהם הסדר רכוש שמקורו בהסכם ממון מצמצם את היקף העיזבון רק להוראות כלליות בהסכמי ממון, דהיינו להוראות הקובעות הסדר של איזון שיושם בכל מקרה של פגיעת הנישואים. לעומת זאת, לדעתו, אין ליתן תוקף להוראות בהסכמי ממון הקובעות הסדרים ייחודיים למקרים של מוות.²¹

19. ראו למשל את הציטוט הבא מתוך מאמרו של פרופ' פנחס שיפמן, "יחסי ממון בין בני-זוג", קובץ **הרצאות בימי העיון לשופטים** 126, 129 התשל"ה: "חוק הירושה, תשכ"ה-1965, אינו מכיר בהסכמי ירושה, אפילו שהם נערכים בין בני זוג. לפי אותו חוק, כל צוואה ניתנת לביטול על ידי המצווה שאינו יכול לקשור עצמו לגבי ירושתו העתידה. התקשרות שכזאת, בה, למשל, מסכימים בני הזוג לצוות הדדית את רכושם זה לזה, אינה בת תוקף לפי חוק הירושה, מחמת היותה פוגעת בחופש הצוואה. אך היא עשויה למצוא מקלט ב"הסכם ממון" לפי החוק, ולזכות במסגרתו בתוקף מלא...." לעדיפות של חוק יחסי ממון על פני הוראת סעיף 8 לחוק הירושה; ראו גם שמואל שילה **פירוש לחוק הירושה, תשכ"ה-1965** חלק א, 97-98 (נבו הוצאה לאור, 1992); וכן בפסיקה: תמ"ש (משפחה ת"א) 32240/96 **פני פרידל בן דרור נ' עו"ד אמנון בן דרור, מנהל עזבון המנוח בן דרור**, תק-מש 299(2), 1 (1999) וראו בנושא זה גם להלן בהמשך רשימה זו.

20. ראו שילה **שם**, בעמ' 98.

21. ראו אריאל רוזן צבי **יחסי רכוש בין בני זוג** 305-308 (התשמ"ב).

בהמשך הדברים אפרוש בהרחבה את עמדתי לגבי המחלוקת האמורה. בשלב הנוכחי אציין במעין הערת אגב או קריאת ביניים, כי הדגשת הפיקוח השיפוטי על עריכתו של הסכם הממון בהנמקתו של שילה עשויה להוליך למסקנה לפיה, גם מי שסבורים שניתן להסדיר את התוצאות הכלכליות של המוות באופן ייחודי בהסכם ממון, צריכים להודות, שכשאושר מדובר בהסכמים זוגיים אחרים העוסקים בקביעת היקף העיזבון לעת מוות, שעריכתם לא לוותה בפיקוח שיפוטי - אין הצדקה לוותר על האיסור שבסעיף 8 בחוק הירושה. לכן לא יינתן תוקף משפטי להסכמים הקובעים הסדר ייחודי לעת מוות שאינם הסכמי ממון, כגון: (1) הסכמי רכוש בין ידועים בציבור שלא אושרו על ידי בית משפט, (2) הסכמים בכתב לשלילת תחולת איזון המשאבים בנכס ספציפי כאמור בסעיף 5(א)(3) לחוק יחסי ממון,²² או (3) אפילו הסכמים בין בני זוג שלא אושרו כנדרש על פי חוק יחסי ממון אך ניתן להם, בהקשרים שונים, תוקף כחווה רגיל על פי דיני תום הלב והמניעות.²³ בהערת אגב נוספת אציין, כי לפחות במקרה של הסכמי ממון שנערכו בטרם נישאו בני הזוג, לא נדרש פיקוח שיפוטי על רצונם החופשי של הצדדים אלא אימות טכני שיכול להיעשות גם על ידי רשם נישואים או נוטריון, ולכן עוצמת הטיעון פוחתת במקרים הללו.

המחלוקת בין המלומדים זלגה גם לפסיקה. מחד, בתמ"ש (משפחה ת"א) 32240/96 פני פרידל בן דרור נ' עו"ד אמנון בן דרור, מנהל עזבון המנוח בן דרור (להלן: עניין בן דרור)²⁴ סבר השופט גייפמן, כי יש להעדיף את הוראות הסכם הממון תוך העדפת חוק יחסי ממון על פני סעיף 8(א) לחוק הירושה.²⁵ באותו מקרה מדובר היה בבני זוג שנישאו ב-1973 ולשניהם היו אלה נישואין שניים. בני הזוג חיו יחדיו 21 שנים עד לפטירת הבעל ב-1994. הסכם הממון נשוא הדיון אושר בבית המשפט המחוזי ב-1980, כ-14 שנים לפני פטירתו של הבעל. בהסכם הממון נקבע:

"הבעל מתחייב להעביר הבעלות על מחצית הדירה על שם האשה... וזאת חיוב מעתה אלא שיתבצע לאחר אריכות ימיו ושנותיו של הבעל..."

בית המשפט נתן תוקף להוראה זו בהסכם המתייחסת באופן ייחודי למקרה המוות, וקבע, כי הוראות הצוואה של המנוח לא יחולו על מחצית הדירה. ברוח דומה ניתן בבית המשפט המחוזי בירושלים בת"ע (י-ם) 289/97 אהירם נ' אהירם (להלן: עניין אהירם),²⁶ תוקף לתניה בהסכם ממון העוסקת בתוצאות המוות ונפסלה הוראה בצוואה מאוחרת שסתרה תניה זו. ברוח דומה פסק לאחרונה השופט שילה בבית

22. ראו בג"צ 10605/02 גמליאל נ' ביה"ד הרבני הגדול, פ"ד נח(2) 529.
23. ראו, למשל, את דבריו של כבוד השופט רובינשטיין בבע"מ 7734/08 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 27.4.2010) בזו הלשון:
- "בכל הנוגע להסכם ממון שלא אושר אך הצדדים נהגו לפיו, קיימת הלכה המעניקה לו תוקף מעשי מכוח עקרון תום הלב, ההשתק והמניעות".**
24. ראו תמ"ש (משפחה ת"א) 32240/96 פני פרידל בן דרור נ' עו"ד אמנון בן דרור, מנהל עזבון המנוח בן דרור, תק-מש 299(2), 1 (להלן: עניין בן דרור).
25. אציין שעוד קודם לכן, ב-ע"א 169/83 שי (שרעבי) נ' שי (שרעבי), פ"ד לט(3) 776 (1985), ציינה השופטת בן פורת בפסקה 5 לפסק דינה, כי ייתכן שחוק יחסי ממון מאפשר לקבוע בהסכם ממון תוצאות לעת מוות אך הותירה אפשרות זו בצריך עיון.
26. ראו ת"ע (י-ם) 289/97 אהירם נ' אהירם (פורסם בנבו, 11.1.1999) (להלן: עניין אהירם).

המשפט לענייני משפחה בתמ"ש (ת"א) 10-02-37302 א' נ' ג' (להלן: עניין א' נ' ג'),²⁷ כי קביעות בהסכם ממון העוסקות בחלוקת נכסים לעת מוות תקפות. משום כך נתן השופט שילה באותו מקרה תוקף לתניה בהסכם שקבע, כי "הרכוש המשותף שיווצר בתקופת הנישואין, כמוגדר בהסכם זה לעיל, הרי במקרה של מותו של אחד הצדדים חו"ח - יעבור חלקו במלואו לבן הזוג הנותר בחיים" (להלן: סעיף היוותרות בחיים בהסכם ממון).

אקדים את המאוחר ואסב את תשומת לבכם לכך שלמרות שהשיח המשפטי הקיים טרם הבחין באופן מפורש בין הסכמים מדירים ובין הסכמים מעניקים, בפועל, כל פסקי הדין שבהם נתנו בתי המשפט תוקף להסכמי ממון העוסקים במוות עסקו בהסכמים מעניקים.

לעומת זאת, כמה שופטים בבתי המשפט לענייני משפחה מסרבים לאשר הסכמי ממון שיש בהם התייחסות מיוחדת למקרה של פקיעת הנישואים עקב מוות מתוך תפיסה התואמת את גישתו של רוזן צבי, כי הסכמים אלו סותרים את סעיף 8(א) לחוק הירושה. כך למשל, בהחלטה שניתנה במסגרת תמ"ש 5290/07 ר. נ' ר. (לא פורסם),²⁸ סירב בית המשפט לענייני משפחה מפי השופט כהן, לאשר סעיף בהסכם ממון שערכו בני זוג, שכלל סעיף המתייחס לזכויות הרכוש לעת מוות. עם זאת, לפחות במקרה הספציפי אושר ההסכם, בסופו של דבר, על ידי בית המשפט המחוזי.²⁹ במקרה אחר³⁰ סירב בית המשפט לאשר הסכם ממון בשל ההוראות בהסכם שעסקו בתוצאות המוות.

מסתבר כי גם בקרב הפרקטיקנים הדעות בנושא חלוקות. עורך דין שלם מצטרף לפרופ' שיפמן ולפרופ' שילה בדעה, כי חוק יחסי ממון גובר על סעיף 8 לחוק הירושה ועל כן יש ליתן לסעיף דוגמת זה תוקף.³¹ לעומת זאת, ברשימה שפורסמה על ידי עורך דין אורי צפת³², הוא ביקר את פסק הדין של בית המשפט לענייני משפחה בעניין בן דרור וסבר כי יש מקום ליתן משקל עודף דווקא לעיקרון המוביל את חוק הירושה לפיו יש לשמור על חופש הציווי ואין להגבילו באמצעות הסכם.

-
27. ראו תמ"ש (ת"א) 10-02-37302 א' ואח' נ' ג', תק-מש 2012(2) 248 (להלן: עניין א' נ' ג').
28. לתיאור החלטה זו ראו ניסים שלם אוגדן יחסי ממון ורכוש הלכה ומעשה 104 יב-104 יג (2008). שלם גם מביא את הנוסח המלא של ההסכם שזו לשונו: "אם, חלילה, ילך הבעל לעולמו לפני האשה ובתנאי שלא ניתנה הודעת פירוד, כהגדרתה בסעיף 11.1 להלן, תהיה האשה זכאית להתגורר בדירת-המגורים ברחוב פלוני בראשון-לציון במשך 5 (חמש) שנים ממועד פטירתו של הבעל, וכן להירשם כבעלת מחצית הזכויות של הדירה הנ"ל. בחלוף 5 שנים תפנה האשה את הדירה. מוסכם, כי האשה תהיה זכאית לממש את זכויותיה בדירה בכל עת, גם בתוך 5 השנים בהן יש לה זכות מגורים בדירה, בדרך של פירוק השיתוף בדירה עם יורשי הבעל, אם בדרך של רכישת זכויות היורשים, אם בדרך של מכירת זכויותיה ליורשים ואם בדרך של מכירת הדירה לצד שלישי וחלוקת בין בעלי הזכויות בדירה".
29. ראו שלם שם, בעמ' 104 טו.
30. תמ"ש (ת"א) 41530/07 פלוני נ' פלונית (פורסם בנבו, 21.10.2007).
31. עורך דין ניסים שלם, באוגדן יחסי ממון ורכוש (2008) 104 יב-104 יג. גם השופט שוחט, השופט גולדברג, ויחזקאל פלומין בספרם סוקרים את הפסיקה הקיימת ודעתם נוטה לכיוון זה, ראו לעיל הערה 13 בעמ' 47-46.
32. ראו אורי צפת "ההתנגשות שבין חוק יחסי ממון בין בני זוג לחוק הירושה" www.psakdin.co.il/fileprint.asp?FileName=/Mishpaha/Public/art_ccia.htm

לסיום חלק זה אציין, כי הגישה הרואה הסכם ממון "כמקלט" הנותן מחסה מפני הוראת סעיף 8(א) לחוק הירושה אומצה אף בהצעת חוק הירושה³³ (דו"ח ועדת טירקל) אשר מעגנת גישה זו במפורש. בהצעת החוק נקבע כי: "הוראות סעיף קטן (א) לא יחולו על הסכם ממון כמשמעותו בחוק יחסי ממון ועל יצירת נאמנות" (סעיף 10(ב) לתזכיר חוק דיני ממונות).

5. פרשת פלוני נ' אלמונית

כזכור, פרשת פלוני נ' אלמונית עסקה בהסכם שקבע לכאורה, כי נכסי הבעל בכלל ובפרט דירת המגורים הינם נכסים פרטיים, ולאשה לא יהיה חלק בהם לאחר מותו. חרף חילוקי הדעות ששררו בפסיקה, בספרות המחקר ובין הפרקטיקנים, עד לפרשת פלוני נ' אלמונית דומה היה כי לפחות בפסיקה הכף נוטה לכיוון הגישה הרואה בהסכמי ממון מחסה מפני תחולתו של סעיף 8 לחוק הירושה. לכאורה, אם כן, על פי גישה זו, היה מקום ליתן תוקף להוראה בהסכם המדירה את זכויות האשה בנכסי בעלה לאחר מותו. אולם בפועל, בית המשפט לענייני משפחה קבע, כי הוראות ההסכם מדירות אמנם את זכויות האישה מכוח החיים המשותפים, אך לא מן הזכויות המוקנות לה על פי דיני הירושה. משום כך, פסק בית המשפט, כי האשה זכאית לרשת מחצית מנכסי העיזבון ובכללם את דירת המגורים.

בית המשפט קמא ביקש להבחין בין המקרה שבפניו ובין המקרים שנדונו בפסקי הדין בעניין בן זרור ואחירם, שנתנו תוקף להוראות בהסכמי ממון שעסקו בתוצאות המוות, בטענה כי גם הגישות המקנות להסכמי ממון עדיפות על פני סעיף 8 לחוק הירושה מתייחסות אך ורק להסכמי ממון שאושרו כדין, בעוד שהמקרה שנדון בפרשת פלוני נ' אלמונית הנ"ל עסק בהסכם שלא אושר על ידי בית המשפט. על פסק דינו של בית המשפט לענייני משפחה הוגש ערעור ובמסגרתו נחלקו העמדות בין השופטים השונים:

סגנית הנשיא, השופטת דברת, בדעת מיעוט, קיבלה את טענת ילדי המנוח וקבעה כי לאור הוראות ההסכם, אין לאפשר לאשה לרשת את בעלה. לטענתה, כשם שסעיף 7 לחוק יחסי ממון מקנה לבית המשפט סמכויות ייחודיות להרחבת העיזבון, כך הוא מקנה לבית המשפט את הסמכות לצמצמו, בין היתר לאור הוראות בהסכמים דוגמת ההסכם דנן.

דעת הרוב החולקת (השופטת צפת והשופטת ברקאי) אישרה את פסק דינו של בית המשפט לענייני משפחה באשדוד וקבעה, שחרף הוראות ההסכם, האשה תירש את בעלה כיורשת על פי דין. על פי דעת הרוב, את הוראות ההסכם המצוטטות לעיל יש לקרוא כמכוונות לשלול את זכותה של האשה לאיזון משאבים על פי חוק יחסי ממון ולא כמבקשות להדירה ממעמדה כיורשת. משום כך, לאור הוראות הפרדה בהסכם, כל הנכסים הרשומים על שם הבעל מהווים חלק מן העיזבון ולכן רשאי היה הבעל

33. תזכיר חוק דיני ממונות (חלק הירושה), התשס"ו-2006.

באופן תיאורטי לצוותם למי שירצה. ברם, בפועל הבעל לא ערך צוואה ועל פי דעת הרוב לא ניתן לראות את ההוראות בהסכם השוללות את זכות האשה בנכסי הבעל לאחר מותו כתחליף לצוואה. משום כך נקבע, כי עזבונו של הבעל יחולק בהתאם לדיני הירושה המקובלים ובעקבות זאת זכתה האשה בחצי מן הרכוש שהותיר המנוח.

השופטת צפת, שהובילה את דעת הרוב, ניצלה את ההזדמנות ופרשה את משנתה הסדורה לעניין היחס שבין סעיף 8 לחוק הירושה המורה על בטלות הסכם בדבר ירושתו של אדם לבין חוק יחסי ממון המכיר בהסכמי ממון שהינם הסכמים צופי פני גירושים ומוות. כפי שראינו בחלק הקודם, הדעה המקובלת הינה, כי קיימת סתירה בין ההוראות הללו והדעות נחלקו בשאלה, מי מבין ההוראות הללו גוברת לנוכח הסתירה הנ"ל.

בניגוד גמור להצגת הדברים המקובלת, על פי השופטת צפת כלל לא קיימת סתירה בין ההוראות הללו, ובלשונה:

"השאלה שהועמדה על הפרק, וטרם נדרש לה בית המשפט העליון, היא - האם הסכם הממון הנ"ל, אף בהנחה כי תקף (על אף שלא אושר), מהווה "צוואה" השוללת את זכותה של האלמנה לרשת את נכסי המנוח, או במילים אחרות האם ההסכם "גובר" על הסדרי הירושה הקבועים בחוק הירושה. התשובה שלילית.

לטעמי, לא קיים כל "מאבק" בין חוק יחסי ממון בין בני זוג, התשל"ג-1973 (להלן "חוק יחסי ממון") לבין חוק הירושה, התשכ"ה-1965 (להלן "חוק הירושה"), באשר "אין מלכות (חוק יחסי ממון) נוגעת בחברתה (חוק הירושה) אפילו כמלוא הנימה" (ברכות, מח, ב) - בעוד חוק יחסי ממון והסכמי ממון תוחמים ושולטים על היקף העיזבון מכח החיים המשותפים, לעת פקיעת הנישואין, הרי חוק הירושה קובע את זהות היורשים וחלוקת העיזבון, בין בירושה על פי דין ובין מכח צוואה. במילים אחרות - חוק יחסי ממון שולט על מרחב חלוקת הנכסים בין בני זוג, לעת פקיעת החיים המשותפים ומכח החיים המשותפים ואילו חוק הירושה שולט על מרחב חלוקת הנכסים שנותרו בעיזבון המנוח לאחר החלוקה עקב החיים המשותפים. פרשנות זו יוצרת הרמוניה חקיקתית המיישבת בין שני החוקים והתאמתם והיא עדיפה על זו הגורסת כי האחד גובר על השני על אף הסתירה בניהם"³⁴ (ההדגשות במקור, ש.ל).

המקרה הגיע לבית המשפט העליון בגלגול שלישי וכבי' השופט הנדל, שדן בבקשה כדן יחיד, דחה את הערעור על פסק הדין. כמו הערכאות הדיוניות, התייחס השופט הנדל לעובדה שההסכם הנדון לא אושר כהסכם ממון ולדעתו, מדובר בכל זאת בהסכם שיש לו תוקף משפטי. ובלשונו של השופט הנדל:

”מוסכם על דעת ההרכב המחוזי כולו שהסכם הממון לא אושר ואומת כנדרש לפי סעיף 2 לחוק יחסי ממון. על כן, הוא חסר תוקף כהסכם ממון. משנקבע כאמור, עולה כי המנוח והמשיבה משולים כמי שלא עשו הסכם ממון.....

יוצא כי הגם שכאמור אין בפנינו הסכם ממון על פי חוק יחסי ממון, חוק אחרון זה חל על המקרה לרבות על תוקפו של הסכם בכתב שנערך בין הצדדים, על כן, יחול בעניינם של בני הזוג הסדר איזון המשאבים, בכפוף להסכם הכתוב ביניהם.³⁵

עם זאת, בסופו של דבר, הכרעתו של בית המשפט העליון לא נשענה על העובדה שבמקרה הנדון לא היה מדובר בהסכם ממון, אלא על ההבחנה האנליטית שערכה השופטת צפת בין חוק יחסי ממון ובכללו הפרק הדין בהסכמי ממון העוסקים בקביעת היקף העיזבון, לבין חוק הירושה ובכללו דיני הצוואות העוסקים בחלוקתו. השופט הנדל עמד בהקשר זה על ההבחנה שבין תכלית חוק יחסי ממון ובין תכלית חוק הירושה, כדלקמן:

”יש לשמור על ההבדלים בין חוק יחסי ממון לבין חוק הירושה. כאמור, הסכם בגדרו של הראשון משקף את חופש החוזים של בני זוג, ואילו האחרון מתמקד באוטונומיה של היחיד - הוא לבדו ללא שותפים.³⁶

יתרה מזו, בעוד שבית המשפט לענייני משפחה, בדונו כערכאה ראשונה במקרה, ביקש לצמצם את תוצאות פסק הדין למקרה הנוכחי, שבו לשיטתו לא דובר בהסכם ממון תקף, מאחר שהוא לא אושר כהסכם ממון, מפסק דינו של השופט הנדל עולה בבירור, כי הוא מאמץ את עמדת בית המשפט המחוזי לפיה, גם לו היה מדובר בהסכם ממון תקף, הוא היה מגיע לאותה התוצאה,³⁷ ובלשונו של השופט הנדל:

”דין הירושה הישראלי אינו מוכן להכיר בהסכמה בין שניים ביחס לגורל הירושה כלפי מי מהם. הסכם כזה בטל, לרבות האפשרות שצד אחד, למשל בן הזוג, יוותר על זכויותיו לרעהו. הגבלת חופש החוזים בגזרת דיני הירושה נועדה, כנראה, להרחיב בצורה ממשית את חופש המוריש להביע את רצונו. אמנם תיתכנה גישות משפטיות אחרות, אך המשפט הישראלי העלה על נס את הכלל לפיו יש לכבד את רצון המת. ככלי הסכם לעניין ירושה עתידי, יגבילו, בצורה ישירה או עקיפה, את יכולתו של המוריש לשנות מצוואתו. ושמא יאמר כי חוק יחסי ממון גובר משום שמאוחר הוא לחקיקת חוק הירושה, אשיבנו כן: חוק הירושה לא קבע חריג בנדון ביחס לחוק יחסי ממון, כפי שידע לעשות ביחס לסעיפים אחרים, בהם הוזכר חוק יחסי ממון במפורש

35. לעיל הערה 1, בעמ' 6.

36. שם, בעמ' 8.

37. בפסק דינו, אישר בית המשפט המחוזי את קביעת בית המשפט לענייני משפחה, כי הסכם הממון חסר תוקף. נקבע כי אף לו היה בר תוקף, הוא איננו בחזקת "צוואה" השוללת את זכותה של המשיבה לרשת את נכסי המנוח. שכן, אין בכוחו של הסכם ממון להדיר יורש מזכותו בירושה. הדרך לצוות מוגבלת אך ורק לאחת מצורות הצוואה הקבועות בחוק הירושה, בעוד הסכם ממון איננו נמנה על אחת מהן.

(וראו סעיפים 11(ג); 104(א)(4) וכן עיינו בסעיף 148 לחוק הירושה שהובאו לעיל). לצד חופש החוזים, קיים גם החופש לצוות (ראו סעיף 27 לחוק הירושה, הקובע ש"התחייבות לעשות צוואה, לשנותה או לבטלה או שלא לעשות אחת מאלה - אינה תופסת").³⁸

6. הסדרה חוזית של יחסי הרכוש בין בני זוג לעת מוות בעקבות פרשת פלוני נ' אלמונית - הצעה למבט מחודש

פסקי הדין בעניין פלוני נ' אלמונית טלטלו את העוסקים בתחומים הללו במשפט הישראלי. רבים מתקשים ליישב בין פסקי הדין הללו לבין המגמות שהסתמנו בפסיקה הקודמת, כגון בעניין בן דרור ואחירם, אשר נתנה תוקף להסכמי ממון הכוללים הסדר רכושי ייחודי לעת מוות.³⁹ משכך, ניתן לכאורה לסבור, כי הגיבוי שקיבלו פסקי הדין של הערכאות הדיוניות בבית המשפט העליון ויותר מכך, ההבהרה של השופט הנדל, גם אם נאמרה באמרת אגב, לפיה הסכמי ממון אינם גוברים על הוראת סעיף 8 לחוק הירושה, סותמים את הגולל על האפשרות ליחד בהסכם ממון או בכל הסכם זוגי אחר הסדרים ייחודים למקרה של מוות דוגמת ההסדרים שאושרו בפסקי הדין בן דרור, אחירם ו-א' נ' ג'.⁴⁰

בחלק הנוכחי אבקש להציע גישה שונה, שמקבלת את המתווה האנליטי שהוצע בפרשת פלוני נ' אלמונית המבחין בין הסדרת יחסי הרכוש מכוח החיים המשותפים ובין דיני ההורשה, אך בכך זאת אינה סותמת את הגולל על האפשרות לקבוע בדרך חוזית הסדר רכושי זוגי ייחודי לעת מוות. בנוסף לכך, אציג דרכים שבאמצעותן ניתן בדיעבד להגשים בכל זאת את רצונם של צדדים שביקשו ליצור הפרדת רכוש מלאה אך כשלו מלנסח רצון זה בדרך משפטית הולמת.

א. הדרת בן זוג מחלקו בירושה באמצעות הסכמי ממון

ככלל, אני מסכים עם הגישה האנליטית, שהוצגה על ידי השופטת צפת בבית המשפט המחוזי ועל ידי השופט הנדל בבית המשפט העליון בפרשת פלוני נ' אלמונית, המבחינה בין הסכמי ממון הקובעים את היקף העיזבון ובין דיני הירושה ובכללם דיני הצוואות הקובעים את אופן חלוקת העיזבון. בהתאם לכך, אני סבור כי צדק בית המשפט במקרים הללו בכך שפסק, כי בני זוג רשאים אמנם לקבוע בהסכמים "מדירים" כי החיים המשותפים אינם יוצרים זכויות רכושיות מכוח דיני הרכוש הזוגי, כפי שנקבע בהסכם נשוא פרשת פלוני

38. שם, בעמ' 7.

39. להצגת דעת הרוב בבית המשפט המחוזי בפרשת פלוני נ' אלמונית הני"ל כמנוגדת למגמה הרווחת בפסיקה, ראו למשל את פסק דינו של השופט שילה בפרשת א' נ' ג' הני"ל, לעיל הערה 27.

40. זו גם הייתה האווירה הכללית בפאנל שהוקדש לנושא, בכנס שערך ועד המחוז של לשכת עורכי הדין בחודש מאי 2012 מיד לאחר שהתפרסם פסק דינו של השופט הנדל בפרשת פלוני נ' אלמונית הני"ל.

נ' אלמונית הנ"ל,⁴¹ אולם לא ניתן ליתן תוקף הסכמי להוראה בהסכם ממון הקובעת, כי בן הזוג לא יקבל את החלק המגיע לו בעיזבון מכוח דיני הירושה. משום כך, בהעדר הוראה צוואתית הקובעת כיצד יחולק העיזבון, יש לחלק את עזבון המנוח, אשר לאור הסעיף המדיר כולל את כל הרכוש הרשום על שמו, בהתאם לדיני הירושה הרגילים.

עם זאת, קשה להשתחרר מן התחושה כי במקרים רבים שבהם מנוסחים הסכמי הדרה דוגמת זה שנדון בפרשת פלוני נ' אלמונית הנ"ל, בפועל כוונת הצדדים הייתה לשלול לא רק את זכותם ההדדית לאיזון משאבים במקרה של פקיעת הנישואים עקב גירושים או מוות אלא גם את זכות ההורשה ההדדית. לרוע המזל, כישלונם להביע את רצונם בדרך של צוואה סיכל, בסופו של דבר, את מימוש כוונתם.

השופט הנדל הכיר בכך שבפועל, מנסחי חוזים אינם ערים להבחנות האנליטיות בין קביעת היקף העיזבון לחלוקתו. לדבריו:

"אולם, אין להכחיש כי המציאות בשטח עשויה לעורר קשיים משלה. לא ניתן לדעת האם תמיד זוג מודע לאבחנות האמורות. אם כך המצב, ייתכן שהתוצאה הנובעת מהמבנה המיוחד לא בהכרח תשקף את כוונת הצדדים כזוג או כיחידים. הפתרון לכך יבוא בדמות הגברת מודעות בני הזוג להבחנה בין החוקים ולהכרה במסגרות הדין, ולא ברמה הכללית.... על צד העורך הסכם ממון לדעת כי היא עליו לערוך גם צוואה אם אין הוא מעוניין בחלוקת רכושו בהתאם לחוק הירושה. הנה לנו צידו השני של המטבע, לפיו הבחירה שלא לכתוב צוואה מותירה את החלוקה לירושה על פי דין."⁴²

הנה כי כן, פסיקה זו מבהירה כי תכנון כלכלי של המוות מחייב הן הסכם ממון, שבו ייקבע בהסכמה היקף העיזבון, והן צוואה, שבה יצווה המנוח כיצד יחולק עזבונו. עורך דין, אשר במקרה הטיפוסי שתואר לעיל (שבו הצדדים מבקשים ליצור הפרדת רכוש מלאה) יסתפק בעריכת הסכם ממון הקובע הפרדה בעת פרידה או מוות ויימנע מלערוך צוואה, יכשיל את מימוש רצונו האמיתי של המנוח.

41. שימו לב, כי בפרשת פלוני נ' אלמונית הנ"ל, ההסדר הרכושי שקבע כי לאשה לא תהיה כל זכות ברכוש האיש, הינו הסדר כללי המתייחס הן למקרה מוות והן למקרה של פרידה. ברם, לשיטתי, אף אם ההסדר המדיר היה מתייחס באופן ייחודי למקרה של מוות, עדיין היה לו תוקף הסכמי בכל האמור לזכויות שצמחו מתוך החיים המשותפים, ומשום כך כל הרכוש הרשום על שם הנפטר היה הופך להיות חלק מעזבונו לעת מותו.

42. ראו לעיל הערה 36.

ב. הכרה בדיעבד בהוראות מזירות בהסכמי ממון כהוראות צוואתיות

אם כן, בעקבות פסק הדין בעניין פלוני נ' אלמונית הצעתנו החד-משמעית לעורכי הדין האמונים על הפיכת רצון הצדדים למסמכים בעלי תוקף משפטי, היא לגבות "הסכם מדיר" בצוואה. עדיין ברצוננו להציע מוצא מסוים שיאפשר בכל זאת הגשמה של רצון הצדדים בדיעבד, גם במקרה שבו כשלו בני הזוג מלנסח הסכמה זו באופן הנכון מן הבחינה המשפטית. מוצא כזה ימצא בכל מקרה שבו, חרף הבטלות ההסכמית של הוראות מזירות מירושה בהסכם ממון, ניתן יהיה להעניק להוראות הללו תוקף של הוראה צוואתית.

אסביר את דברי. דמיינו מקרה היפותטי שבו לוקח צד הסכם ממון מודפס הקובע כי לבני הזוג לא יצמחו זכויות הדדיות מכוח החיים המשותפים, ומוסיף עליו הוראה העומדת בדרישות הצורניות של דיני הצוואות, כגון הוראה מתוארכת, כתובה וחתומה בכתב יד או הוראה מודפסת, מתוארכת וחתומה על ידי המצווה ועל ידי עדים,⁴³ הקובעת כי ברצונו להדיר את בן זוגו מירושתו. דומה כי איש לא יחלוק על כך שהשילוב של ההוראה ההסכמית הקובעת כי לבני הזוג לא תהיינה זכויות מכוח החיים המשותפים, ביחד עם ההוראה הצוואתית הקובעת כי בן הזוג מודר מן הירושה, יוליך לתוצאה לפיה בן הזוג יודר לחלוטין מנכסיו של בן זוגו לאחר מותו. עם זאת, קיים הבדל משמעותי במעמד המשפטי של שתי ההוראות הללו; ההוראה הקובעת כי לא יחולו זכויות מכוח החיים המשותפים, כגון הזכות לאיזון משאבים, הינה הוראה בעלת תוקף חוזי ומשכך היא כפופה לדיני החוזים, ובהעדר עילת בטלות חוזית מוכרת, כגון פגמים בכריתה, לא ניתן לבטל אותה ללא הסכמת הצד האחר לחוזה. לעומתה, ההוראה שהתווספה לחוזה, המדירה את בן הזוג מן הירושה, היא בעלת תוקף צוואתי. לכן היא כפופה לדיני הצוואות ומשכך היא ניתנת בכל עת לביטול חד-צדדי על ידי המצווה.

כעת חשבו על מקרה מציאותי יותר, שבמסגרתו ההוראה הכלולה בהסכם הממון המדירה את בן הזוג מן הירושה, לא עמדה אמנם בכל התנאים הצורניים הנדרשים בדיני הצוואות. עדיין מדובר על הוראה בכתב שהובאה בפני שני עדים, כגון במקרה שבו הסכם הממון נחתם בנוכחות עדים, ולבית המשפט אין ספק כי ההוראה משקפת את רצונו של המוריש שלא להסתפק בהדרת בן זוגו מן הזכויות עקב החיים המשותפים אלא גם להדירו מן הירושה באופן כללי. דומה כי במקרה מסוג זה, פרשנות גמישה של סעיף 20 לחוק הירושה העוסק בצוואה בעדים, ושל סעיף 25 לחוק הירושה העוסק באפשרות להגמיש את הדרישות הצורניות של דיני הצוואות, כאשר רצונו של המוריש

43. על פי סעיף 18 לחוק הירושה, "צוואה נעשית בכתב יד, בעדים, בפני רשות או בעל-פה"; על פי סעיף 19 לחוק הירושה, "צוואה בכתב יד תיכתב כולה ביד המצווה, תישא תאריך כתוב בידו ותיחתם בידו"; על פי סעיף 20 לחוק הירושה, "צוואה בעדים תהיה בכתב, תצוין בתאריך ותיחתם ביד המצווה בפני שני עדים לאחר שהצהיר בפניהם שזו צוואתו; העדים יאשרו באותו מעמד בחתימת ידם על פני הצוואה שהמצווה הצהיר וחתם כאמור"

ברור⁴⁴, עשויה לאפשר לבית המשפט ליתן תוקף צוואתי להוראה המדירה הכלולה באופן טכני בתוך הסכם הממון.

עם זאת, על רקע העמימות בפסיקה בנושא, טוב יעשו עורכי דין המנסחים הסכמים בין בני זוג נשואים, אם לא יסתפקו בשלילת אפשרות ההורשה בהסכם ויעמידו את בני הזוג על הצורך בעריכת צוואה משלימה.

ג. הענקת זכויות לעת מוות בהסכם ממון

עד כה עסקתי בהוראות בהסכם שמטרתן הייתה להדיר יורש. ראינו כי על פי הפסיקה, אין להוראות הללו תוקף כהוראות חוזיות וכי לכל היותר, במגבלות שעליהן עמדתי בחלק הקודם, ניתן להכיר בהן כהוראות צוואתיות בהתאם לכללים הנקובים בדיני הצוואות. כעת ברצוני לפנות למקרים הפוכים, שבהם הסכם הממון מבקש להעניק לבן זוגו של הנפטר זכויות שהן מעבר לזכויות הרגילות המוקנות לו על פי דין, כגון הסכמי היוותרות בחיים שדוגמאות להם הוצגו בסעיפים הקודמים.

ככל שמדובר בהסכם ממון המרחיב את מערך הזכויות של אחד מבני הזוג הן בעת פטירה והן במצבים נוספים, ללא התייחסות נפרדת לנושא הפטירה, מדובר במקרה מובהק של הסכם המגדיר את היקף העיזבון, להבדיל מהסכם העוסק בחלוקתו, שהכל מודים או לפחות אמורים להודות שיש ליתן לו תוקף. יתרה מזו, כפי שראינו, סעיפים 11(ג) ו-104(א)(4) לחוק הירושה עצמו מכירים הן בזכויות עקב הסכם ממון והן בחובות עקב איזון המשאבים הקבוע כדין חובות הקודמים לחלוקת העיזבון.

הדברים מורכבים יותר כאשר מדובר בהסכמי ממון הקובעים דין מיוחד לפקיעת הנישואים עקב מוות. מן הבחינה האנליטית, על פי קו החשיבה שאומץ בפרשת פלוני נ' אלמונית, ניתן להציג גם את ההוראות בהסכמים הללו כמגדירות את היקף העיזבון ולא כהוראות הקובעות את זכות היורשים (חרף ההבחנה שהן עורכות בין מקרי מוות למקרים אחרים) ועל כן הן אינן סותרות את סעיף 8(א) לחוק הירושה. בנוסף, במישור הפוזיטיבי באופן פרמלי, אין זכר בחוק להבחנה שהציע פרופ' רוזן צבי המנוח בין הסכמי ממון הקובעים הסדר כללי לבין הסכמי ממון הקובעים הסדר ייחודי לעת פקיעת הנישואים עקב

44. סעיף 25 לחוק הירושה קובע כי:

"התקיימו מרכיבי היסוד בצוואה, ולא היה לבית המשפט ספק כי היא משקפת את רצונו החופשי והאמיתי של המצווה, רשאי הוא, בהחלטה מנומקת, לקיימה אף אם נפל פגם בפרט מן הפרטים או בהליך מן ההליכים המפורטים בסעיפים 19, 20, 22 או 23 או בכשרות העדים, או בהעדר פרט מן הפרטים או הליך מן ההליכים כאמור.

בסעיף זה "מרכיבי היסוד בצוואה" הם: (1) בצוואה בכתב יד כאמור בסעיף 19 הצוואה כולה כתובה בכתב ידו של המצווה; (2) בצוואה בעדים כאמור בסעיף 20 - הצוואה בכתב והמצווה הביאה בפני שני עדים; "

מוות, ומשום כך ניתן לכאורה לטעון, כי מדובר בזכויות שלהן זכאי בן זוג עקב הסכם ממון כמובנו בסעיף 11(ג) לחוק הירושה.

עדיין התלבטתי רבות, האם באופן מהותי ההכרה בהוראות ההסכמים הללו מייצרת מסלול הסכמי עוקף צוואה המנוגד לרוחו ולתכליתו של סעיף 8 לחוק הירושה שמרכזו חופש הציווי. ברם, בסופו של דבר הגעתי למסקנה, כי ההכרה בהסכמים הקובעים הסדר רכושי לעת מוות והסדר אחר לעת פרידה אינה מנוגדת לתכליתו של סעיף 8(א).

אסביר את דברי. סעיף 8(א) לחוק הירושה זוכה לביקורת בספרות המשפטית ולעיתים גם בפסיקה.⁴⁵ עדיין מדובר בסעיף הקיים בספר החוקים הישראלי ומשכך, לדעתי, יש לבחון את תכליותיו ולפרשו לאורם. בספרות המשפטית מובאים כמה סוגים של הצדקות לאי-מתן תוקף להסכם בדבר ירושתו של אדם.⁴⁶ סוג אחד של הסברים מעגן את האיסור בטעמים פטרנליסטיים העוסקים בחשש מניצול ופגיעה בצדדים חלשים. כפי שניתח פרופ' שילה לעיל,⁴⁷ חשש זה נחלש כאשר מדובר בהסכם ממון שאושר או אומת כדין. ברם בעיני, התכלית השנייה, המרכזית יותר, העומדת בבסיסו של סעיף 8 הינה הפגיעה בחופש הצוואה על הערכים הגלומים בו.⁴⁸

אכן, במשפט הישראלי, חופש הצוואה הוא עיקרון יסודי וכחלק מעיקרון זה משמר המשפט בקנאות את זכותו של אדם לבחור עד רגע מותו, מי יהיו ממשיכיו לפחות במישור הרכושי. לנוכח חשש זה קבע סעיף 8 לחוק הירושה, כי הסכמים שבהם קובע אדם את זהות יורשיו אינם תקפים, שכן המשמעות של

45. בספרות המשפטית קיים גם קו חשיבה תקיף הקורא לביטול סעיף 8. ראו למשל, יוסי מנדלסון **סעיף 8(א) לחוק הירושה, התשכ"ה-1965, הדין המצוי - הרצוי?** (חיבור לשם קבלת תואר מוסמך במשפטים, הוגש לסנאט אוניברסיטת תל אביב, 1998). קו חשיבה זה, שיש לו הדים גם בפסיקה, מבקש לצמצם את תחולת הסעיף גם במצב הקיים. ראו למשל, ד"ר **ברדיגו נ' ד.ג.ב.**, פ"ד לד (4) 197 (1981). צמצום נוסף להוראת סעיף 8 ניתן בפסק הדין בעניין ע"א 682/74 **אברהם יקותיאל נ' בינה ואסתר ברגמן**, פ"מ כט(2) 757, שבו הבחין בית המשפט בין עסקאות בעיזבון, כגון קביעת זהות יורשים וכדומה, שאותן יש לפסול, ובין האפשרות של יורש פוטנציאלי לעשות הסכם בחיי המוריש עם אדם אחר לגבי נכס שצפוי ליפול לידי בירושה, שלה ניתן תוקף. אף בפסק דין זה עמד בית המשפט על הצורך בפרשנות מצמצמת לסעיף 8 לחוק הירושה.
46. אל מול קו חשיבה זה, במחקר שנערך לאחרונה ביקשה שלי קרייצר-לוי בכל זאת למצוא את ההיגיון בכלל ולהציע מודל פרשני שלו לאור ההיגיון זה. על פי קרייצר, ביסודו של סעיף 8 עומד רעיון חופש הצוואה, לפיו ראוי לאפשר לכל אדם בכל שלב של חייו לבטא באמצעות צוואה את סיפור המשכיותו בעולם לאחר מותו. ראו שלי קרייצר-לוי "אי הכרה בחווי ירושה - האמנם כלל חסר ערך?" **חוקים ד** (2012). דיוננו בחלק זה ממשיך במקרים רבים את קו החשיבה שבו גם תומכת קרייצר, בכך שהוא מבקש לבחון באיזה מידה התקשרות בהסכם ממון תשלול את חופש הצוואה שלו מחויב המשפט הישראלי. לצד קו חשיבה זה נבחן את סעיף 8 גם לאור ההסכמים הקובענצינוליים יותר הממוקדים בהגנה על המצווה מפני התחייבות חפוזה ומפני ניצול.
47. ראו הערה 19 לעיל.
48. ראו דבריו של השופט הנדל, לעיל הערה 37. כאמור בהערה הקודמת, קרייצר-לוי מכנה ערך זה כערך המשכיות שלפיו, באמצעות חופש הצוואה, האדם יכול ליצור לו המשך גם לאחר מותו.

מתן תוקף להסכמים הללו הינה שלילת היכולת של אדם לשנות את דעתו עד לרגע האחרון באשר לזהותם של יורשיו ממשיכיו.

לכאורה, החשש שמתן תוקף להתקשרות הסכמית בנוגע לירושתו של אדם יפגע בחופש הציווי במובנו המהותי, רלוונטי גם לגבי הסכמי ממון הקובעים הסדרי רכוש במקרה של מוות, שכן המשמעות לכאורה של הכרה בהסכמים כאלה היא שאדם שהגדיר כי עם מותו, ביתו או אפילו כל רכושו יעבור לבן זוגו מכוח איזון המשאבים, לא יוכל להתחרט ללא הסכמת בן זוגו. ברם, מחשבה שנייה מוליכה למסקנה שונה. כזכור, כאשר מדובר בהסכם ממון הקובע הסדר כללי שיחול בכל מקרה של פקיעת הנישואים, הכל מודים, או לפחות צריכים להודות, כי מדובר בהסדרה חוזית בעלת תוקף שאינה כפופה לסעיף 8. לכן, במקרה שבו הסכימו בני זוג בהסכם ממון, כי עם פקיעת הנישואים מכל סיבה שהיא, כל הרכוש שצברו שניהם במהלך חייהם יהיה שייך לאחד מהם, סעיף זה יכובד גם במקרה של פקיעה עקב מוות, למרות שבפועל, כתוצאה מכך ייפגע חופש הציווי של בן הזוג השני. במובן זה, הכל ייאלצו להסכים שהסדר האיזון הקבוע בחוק יחסי ממון גובר דה-פקטו על הוראת סעיף 8(א) לחוק הירושה.

גדר הספק מוגבל, אם כן, למקרים של הסדרים המבחינים בין איזון המשאבים לעת מוות לבין איזון המשאבים לעת פרידה מסיבה אחרת. אולם בניגוד לעבר, שאז צד אחד יכול היה לסכל את מימוש איזון המשאבים באמצעות סירוב להתגרש, כיום, לאור התיקון לחוק יחסי ממון, פתוחה הדרך לצד שאינו מעוניין לממש את ההסדר הקבוע לעת מוות ליזום פרידה, ובכך לסגת באופן חד-צדדי מן ההסדר העוסק במקרה של מוות. משום כך, דווקא במקרה שבו ההסכם מפצל בין התוצאות הרכושיות של הגירושים לעת מוות ובין התוצאות לעת פרידה, החשש מפני הפגיעה המהותית בחופש הציווי פוחת ולכן בעיני אין הצדקה מהותית לאסור דווקא הסדר מסוג זה.

על רקע המקובץ אני תומך בהחלטות בתי המשפט בפרשות **בן זרור**, **אחירם ו-א' נ' ג'** לפיהן ניתן להסדיר במסגרת הסכם ממון באופן ייחודי את הסדרי הרכוש בין בני הזוג במקרה של מוות. לדעתי, המבנה האנליטי המבחין בין קביעת היקף העיזבון - המותרת בהסכמי ממון, ובין חלוקתו - המתאפשרת רק בצוואה, מאפשר קביעת הסדר ייחודי של יחסי רכוש לעת מוות. משום כך אני תומך בהחלטה שניתנה לאחרונה בבית המשפט לענייני משפחה בתמ"ש 25786-06-10 **ב.ט. נ' א.ט** (9.10.2012), שניתן לאחר פסק דין **פלוני נ' אלמונית** ולמרות פסק זה קבע, כי הסכם גירושין הקובע הסדר המעניק לאחד מבני הזוג לעת מוות נכסים מסויימים גובר על הוראות סעיף 8(א), מאחר שהוא אינו עוסק בחלוקת העיזבון.

עם זאת אדגיש שוב, בעיני לא ניתן להרחיב את העמדות המכירות בהענקת זכויות ייחודיות לעת מוות בהסכם ממון, גם להסכמים זוגיים נוספים שלא פוקחו או לפחות אומתו בדרך הקבועה בחוק. בנוסף, גם כאשר מדובר בהסכמי ממון, אין להכיר בהוראות ובהסדרים המדירים צד מזכותו על פי דיני הירושה, או בהוראות אחרות בהסכמי ממון שבעליל עוסקות בחלוקת העיזבון ובקביעת

היורשים, להבדיל מהוראות הקובעות את היקפו של העיזבון בעת המוות. אכן, לפחות חלק מן ההצדקות המאפשרות לקבוע את היקף העיזבון לעת מוות בהסכם ממון, טמונות באופיו של הסכם הממון כהסכם שדרכי הכנתו, אישורו ונסיבותיו מחייבים פיקוח שיפוטי בדרך המתגברת על החששות הרגילים מפני הסכמים על ירושתו של אדם. ברם, בעיני, גם אם באופן מהותי הסעיפים בחוק יחסי ממון העוסקים בהסכמי ממון מאפשרים עקיפה מהותית של הוראת סעיף 8 לחוק הירושה, הרי שהדרך המשפטית היחידה שבה איפשר המחוקק עקיפה זו הינה באמצעות קביעת הוראות המגדירות באופן ייחודי את הזכויות הרכושיות המגיעות לבני הזוג לעת פקיעת הנישואים עקב מוות, ומשכך - את היקף העיזבון. בניגוד לכך, אין בהוראת חוק יחסי ממון אפילו רמז לאפשרות לקבוע בהסכם את זהות היורשים, את הדרתם או את דרך חלוקת העיזבון, ועל כן לפי פרשנותי, סעיף 8 לחוק הירושה ממשיך לחלוש על העניינים אלה גם כאשר הם מופיעים בהסכם ממון. לפיכך, חרף תמיכתי בעמדתם של המלומדים שיפמן ושילה לפיה יש ליתן תוקף להסכמים המעניקים זכויות לעת מוות בהסכם ממון, אני סבור כי צדקה דעת הרוב בעמ"ש (ב"ש) 28507-10-10, שאושרה כזכור גם בבית המשפט העליון, בטענה שהדרה של אדם נשוי מחלקו בירושה מחייבת צוואה.⁴⁹

7. הסדרת התוצאות הכלכליות של המוות במקרה של ידועים בציבור

א. הענקת זכויות רכוש לעת מוות באמצעות הסכם בין ידועים בציבור

על פי הגישה המקובלת בפסיקה, חוק יחסי ממון אינו חל על ידועים בציבור ועל כן ההסדר הרכושי החל עליהם הוא חזקת השיתוף.⁵⁰ שלא כהסכמים בין בני זוג נשואים העוסקים ביחסי הרכוש שלהם עקב גירושים ומוות, שדורשים אישור או אימות כתנאי לתקפותם, על פי הפסיקה להסכמים בין ידועים בציבור יש תוקף חוזי גם אם לא אושרו. עדיין, בהתאם לפסק הדין בעניין זמר, רשאים בני זוג ידועים בציבור לאשר הסכם כזה בהתאם לחוק בית המשפט לענייני משפחה ועל פי אפשרות מסוימת שהושארה בצריך עיון בפסק הדין, אף כהסכם ממון.⁵¹ בחלק זה נבקש לבחון, מה דינו של הסכם בין ידועים בציבור הקובע תוצאות רכושיות לעת מוות.

ככל שמדובר בהסכם הקובע הסדר רכושי כולל, שאינו מתייחס באופן ספציפי למוות, התשובה נראית לי ברורה. מאחר שעל ידועים בציבור חלה חזקת השיתוף ומאחר שחזקת השיתוף קובעת הסדר רכושי מיידי החל כבר במהלך

49. להשלמת התמונה הפוזיטיבית אציין כי לאחרונה התפרסם פסק דינו של בית המשפט לענייני משפחה בת"א (כפר סבא) 1151/09 ח.ב. נ' ד.ה.ג. ואח' (פורסם בנבו, 6.2.2012) אשר פסע אף הוא בדרך הניתוח המאוזכרת ברשימה הנוכחית וסירב ליתן תוקף להסכם ממון שבו קבעו הצדדים, כי בת הזוג לא תירש את בן זוגה.

50. ראו לעיל הערה 17.

51. רע"א 6854/00 יועמ"ש נ' זמר, פ"ד נו(5) 491 (2003).

חיי הצדדים, הסדר כזה מגדיר מראש את היקף הזכויות של בני הזוג ומשום כך זהו מקרה מובהק של הסדר הקובע את היקף העיזבון ולא הסכם בירושה. משום כך, הסכם כזה יהיה תקף על פי דיני החוזים הרגילים גם אם לא אושר על ידי בית המשפט.

מורכבת יותר היא עמדתנו לגבי הסדר רכושי בין ידועים בציבור המבחין בין זכויות הרכוש שלהם לעת מוות לבין זכויות הרכוש שלהם במצבים אחרים. אכן, באופן אנליטי ניתן לטעון, כי הגם שההסדר מבחין בין מוות ובין מצבים אחרים, עדיין הוא עוסק בקביעת תוצאות רכוש וככזה הוא עוסק בהיקף העיזבון ולא בחלוקתו. עדיין, כפי שהבהרנו לעיל בדוננו בהסדרים כאלה בין בני זוג נשואים, אין להתכחש למתח שבכל זאת קיים בין אישור הסכמים כאלה לבין הוראת סעיף 8(א) לחוק הירושה. לכן, לדעתי, בנושא זה יש להבחין בין הסכמים שאושרו על ידי בית המשפט ובין הסכמים שלא אושרו. ככל שמדובר בהסכמים שאושרו על ידי בית המשפט אזי, גם אם באופן פורמלי אין מדובר בהסכמי ממון, באופן מהותי ניתן להחיל עליהם את הלוגיקה העקרונית המאפשרת קביעה ייחודית של הסדר רכושי לעת מוות בהסכמי ממון. לעומת זאת, כאשר מדובר על התקשרות חוזית רגילה בין ידועים בציבור, דעתי נוטה שלא להכיר בהסכמים הקובעים הסדר ייחודי לעת מוות שלא במסגרת של הסכם מפוקח דמוי הסכמי ממון.

ב. הזרת ידועים-בציבור באמצעות הוראה בהסכם

פרשת פלוני נ' אלמונית עסקה בבני זוג נשואים, וכאמור, מסקנת פסק הדין הינה כי לא ניתן להדיר בן זוג מחלקו בירושה על ידי הוראה בהסכם ממון, שלא באמצעות צוואה. האפשרות להדיר את זכויות הירושה של בני זוג שאינם נשואים אך חיים כידועים בציבור על ידי עריכת הסכם, אך ללא עריכת צוואה, נדונה בע"מ (חיפה) 306/06 **פלונית נ' אלמונית** (להלן: **ע"מ (חיפה) 306/96**),⁵² שניתן עוד לפני שניתנו פסקי הדין של בית המשפט המחוזי ובית המשפט העליון בפרשת **פלוני נ' אלמונית**. במקרה זה, בני זוג חיו כידועים בציבור ובשלב מסוים של יחסיהם התקשרו בהסכם שהסדיר ברובו את יחסי הרכוש שלהם. לצד ההסדר הרכושי כלל ההסכם גם את ההוראה הבאה:

"מוסכם בין הצדדים כי כל ענייני הירושה שלהם יוסדרו בצוואות שהם יעשו, וכל צד יירש את משנהו רק בהתאם ובמידה והדבר יצוין מפורשות בצוואות כל צד. צד לא יהיה זכאי לרשת את הצד השני בירושה על פי דין, אלא כאמור לעיל, על פי צוואה בלבד."

52. ע"מ (חיפה) 306/06 **פלונית נ' אלמונית** (פורסם בנבו, 13.6.2007).

סעיף 55 לחוק הירושה, שכותרתו "מעין צוואה" קובע כי:

"איש ואשה החיים חיי משפחה במשק בית משותף אך אינם נשואים זה לזה, ומת אחד מהם ובשעת מותו אף אחד מהם לא היה נשוי לאדם אחר, רואים את הנשאר בחיים כאילו המוריש ציווה לו מה שהנשאר בחיים היה מקבל בירושה על פי דין אילו היו נשואים זה לזה, והוא כשאין הוראה אחרת, מפורשת או משתמעת, בצוואה שהשאיר המוריש."
(ההדגשה שלי, ש.ל.).

על בסיס סעיף זה, פסק השופט יצחק כהן בדעת מיעוט, שלא ליתן תוקף לסעיף. לשיטתו, מן הסיפא לסעיף 55 לחוק הירושה עולה בבירור כי הוראה בדבר ביטולה של הזכות לרשת על ידי המוריש, במפורש או במשתמע, חייבת להיות בצוואה ולא די בהסכם שנחתם בין הידועים בציבור במהלך חייהם המשותפים. בכך אימץ השופט כהן עמדות שהביעו בעבר מלומדים⁵³ כמו גם אמרות אגב שהושמעו על ידי שופטי בית המשפט העליון בפרשת **בלאו נ' פוזש, לפיהן אמירות בעל פה ואפילו הסכמה כתובה שאינה עולה כדי צוואה אינן מספיקות בכדי לשלול את זכות הירושה של ידוע בציבור על פי סעיף 55**.⁵⁴

השופטת שטמר הצטרפה למסקנתו העיונית של השופט כהן לפיה לא ניתן להדיר את בן הזוג ממעמדו כירש באמצעות הוראה הסכמית. ברם, לדעת השופטת שטמר, לעיתים ניתן לראות הוראה המופיעה בהסכם הממון כהוראה צוואתית וליתן לה תוקף על פי דיני הירושה. במקרה הספציפי סברה השופטת שטמר, כי יש לראות את הסעיף אותו ציטטנו מן ההסכם כהוראה צוואתית המורה כי בת הזוג לא תירש את המוריש וכי מן הבחינה הצורנית ניתן לראות בסעיף צוואה בעדים, כמובנה בסעיף 20 לחוק הירושה, שניתן להכשירה בהתאם לסעיף 25 לחוק הירושה למרות פגמים צורניים שנפלו בה. על רקע קביעות אלה קבעה השופטת שטמר, כי הידועה בציבור לא תירש את המנוח במקרה הספציפי.

להכרעתה של השופטת שטמר הצטרפה השופטת י' וילנר אך מטעם אחר. לדעת השופטת וילנר, ניתן לראות את ההוראה בהסכם המדירה את הידועה בציבור מן הצוואה כהוראה המבטלת את ההורשה על פי "המעין צוואה" שיצר סעיף 55, וזאת למרות שההוראה המבטלת מופיעה בהסכם ולא בצוואה. השופטת וילנר בהקשר זה סבורה כי יש להעניק לכללים הפרוצדורליים המופיעים בסעיף 36 לחוק הירושה, שעוסק בביטול צוואות, פירוש גמיש שיאפשר לראות בהוראת הסכם הממון הוראה המבטלת את ההורשה על פי דין בדרך שתגשים באופן מהותי את כוונת המנוח.

53. ראו ש' שוחט, לעיל הערה 13 בעמ' 54; ש' שילה, לעיל הערה 19 בעמ' 476, הסבורים כי ההשוואה בין ירושת הנישואים לירושת הידועים בציבור בהקשרים הללו הינה השוואה מוחלטת.

54. ע"א 1717/98 בלאו נ' פוזש, פ"ד נד(4) 376 (2000).

מבין שלוש העמדות שהוצגו בפסק הדין נראית לי עמדתה של השופטת וילנר, אולם כפי שאסביר מיד, עמדתה מרחיקת לכת אף יותר מעמדתה של השופטת וילנר. בעיני, עצם ההנחה של המחוקק כי ידועים בציבור מתכוונים להוריש לבני זוגם את המנה הקבועה בחוק אינה נקייה מספקות. איני משוכנע שקביעת ברירת מחדל הפוכה אשר על פיה, בהיעדר צוואה, אין להסיק כוונה להוריש לידועים בציבור, לא הייתה משקפת טוב יותר את כוונתם המשוערת של המורישים.⁵⁵ ברם, נראה לי שגם מי שמוכן לקבל את ההנחה שמורישים מתכוונים להוריש את רכושם לידועים בציבור יתקשה להסביר, מדוע סבור היה בית המשפט בעניין בלאו נ' פוזש⁵⁶ כי יש להעניק לידוע בציבור זכויות ירושה של אדם נשוי גם כאשר התנהגות הצדדים, דבריהם המפורשים ואפילו הסכם כתוב ביניהם מעידים מפורשות על כוונה אחרת! ודוק: דיני הירושה בישראל מתייחדים בהדגשה כמעט מוחלטת של רצון המצווה.⁵⁷ על רקע הדגשה זו, נראה כי אין היגיון לאפשר לידועים בציבור לרשת את בני זוגם כאשר בני הזוג הבהירו מפורשות שאין הם חפצים בכך. בוודאי קביעה כזו היא בלתי נסבלת מנקודת הראות הליברלית החוזית, שבמרכזה הרצון להגשים את כוונתם של הידועים בציבור והניסיון שלא לכפות עליהם מחויבויות שהם לא בחרו בהן.⁵⁸ לכאורה, הטענות שהעליתי נגד העמדה המקנה זכויות ירושה לידועים בציבור גם בניגוד להוראה מפורשת בהסכם המורה על כוונה מנוגדת, עשויות להיות מכוונות גם כלפי פסק הדין בפרשת פלוני נ' אלמונית, אשר כפי שראינו, העניק לאשה נשואה זכות ירושה בנכסי המנוח חרף הסכם ממון ממנו השתמעה כוונה שונה, וזאת בשל העובדה שהדרת האשה מן הירושה לא נעשתה במסגרת של צוואה. אכן, אין להכחיש שלעתים מתרחש קונפליקט בין הדרישות הצורניות שקבע המחוקק בדיני הצוואות לבין האינטרס להגשים את רצון המת. ברם, נראה שסיבות הגיוניות מסבירות מדוע המחוקק מוכן לעמוד על קיום הדרישות הצורניות גם במחיר פגיעה מסוימת בקיום רצונם של נפטרים כלשהם. הסיבות הללו קשורות ישירות לנימוקים הניתנים בדרך כלל לדרישות צורניות, ובמרכזם אינטרסים ראייתיים הקשורים לרצון להבטיח את מהימנות הצוואה, הרצון להבטיח את גמירות דעתו של המצווה והרצון להגן על

55. לביקורת על ההיקף הרחב של זכויות הירושה בישראל ולטענה, כי לפחות במקרים שבהם מדובר בידועים בציבור שלא נישאו מטעמים אוניברסליים, קרי טעמים שאינם מעוגנים באי-יכולתם להינשא נישואים דתיים או בהתנגדותם לדין הדתי, מדיניות זו מסכלת את בחירתם שלא להינשא. ראו שחר ליפשיץ, לעיל הערה 17, שער שני. מעניין כי בניגוד לעמדה המקובלת, שידועים בציבור הם מנועי-חיתון ברוב המקרים, המלומד שילה מציין בספרו, לעיל הערה 1919 בעמ' 468, כי כל ההתדיינויות בבית המשפט העליון בסכסוכי ירושה בין ידועים בציבור עסקו למעשה באנשים שיכלו להינשא. לעיל הערה 56.
56. על הדגשת רצונו של המצווה קיימת ספרות ענפה. ראו רע"א 5715/95 וינשטיין נ' עו"ד אפרים פוקס, פ"ד נד(5) 792, פסקה 19 לפסק דינו של השופט טירקל (2000); ד"ר 40/80 קניג נ' כהן, פ"ד לו(3) 701, 724 (2000); על רקע זה, אין במשפט הישראלי (כמקובל במדינות אחרות) מוסד של חלק משוריין בצוואה (חלק מן העיזבון שהחוק מגדיר לגביו את היורשים ללא אפשרות של חריגה בצוואה). עם זאת קיים בישראל המוסד של מזונות מן העיזבון (ראו סעיפים 56, 57 לחוק הירושה), המגביל במידה מסוימת את חופש הציווי.
58. וראו בעניין זה: שחר ליפשיץ "נישואים בעל כורחם: ניתוח ליברלי של מוסד הידועים בציבור" עיוני משפט כה (3) 741.

אנשים מפני הורשות 'חפוזות'. באופן עמוק יותר, קיים אינטרס ציבורי להתוות דרך מוגדרת להיווצרות התחייבויות משפטיות. התוויית דרך כזו יוצרת כלי המאפשר הבחנה קלה יחסית בין פעולות משפטיות מחייבות לפעולות משפטיות שאינן מחייבות. בכך נחסכות טעויות שבהן פלוני או פלונית מחויבים בהתחייבות שלא רצו בה, ולהפך.

במבט ראשון, ההצדקות לקיומן של דרישות פורמליות בחוק הירושה רלוונטיות גם לזכות הירושה של ידועים בציבור. על כן, מי שמקבל את העובדה שאין לכבד את רצונם של נשואים שלא להוריש את רכושם לבני זוגם אלא אם כן רצונם זה בוטא במסגרת צוואה, אינו יכול להלין על תוצאה דומה המתקבלת בהתאם להלכה שנקבעה בעניין **בלאו נ' פוזש** (ואומצה לפחות על ידי חלק מן השופטים בע"מ (חיפה) 306/06, כאשר מדובר בבני זוג ידועים בציבור. ברם, מבט שני על הסוגיה מביא לידי מסקנות שונות לחלוטין. אני סבור כי האנלוגיה בין היכולת לשלול זכויות ירושה של אדם נשוי לבין היכולת לשלול זכויות ירושה של ידוע בציבור היא מוטעית. הצבת אנלוגיה זו בפסק דין **בלאו נ' פוזש** אינה לוקחת בחשבון את ההבחנה הבסיסית בין נישואים ובין מוסד הידועים בציבור: הכניסה לנישואים מלווה במעשה משפטי פורמלי, ואילו החיים כידועים בציבור אינם מלווים במעשה כזה. להבחנה זו יש משמעות חשובה במיוחד בדיון הנוכחי:

ראשית, העובדה שהנישואים מערבים מעשה משפטי פורמלי בדמות טקס הנישואים, מבטיחה את מודעות בני הזוג לכך שחלה עליהם מערכת נורמות משפטיות, וביניהן זכויות ירושה. נראה אפוא, שגם מנקודת ראות ליברלית חוזית, הגיוני לצפות מן המשתתפים בנישואים לנקוט דרך משפטית מוגדרת (קרי צוואה) אם ברצונם לסטות מן המערכת הנורמטיבית הסטנדרטית. בניגוד לכך, מי שחיים כידועים בציבור נמנעו ממעשה משפטי פורמלי, ולפיכך אין הצדקה לדרוש מהם לנקוט מעשה משפטי פורמלי כדי לבטא כוונה משפטית נוגדת. למעשה, עצם ההחלה של נורמות משפטיות על ידועים בציבור, ובמיוחד החלתם של דיני הירושה, מתבססת על אומדנה שזו כוונתם. אין שום הגיון להפעיל אומדנה זו באופן גורף במקרים שבהם הבהירו המורישים כי אינם מתכוונים להוריש את רכושם לבני זוגם.

שנית, אופיו הפורמלי של טקס הנישואים מתאים לאופיין הפורמלי של דרישות הצוואה. השילוב של שניהם מבטיח השגת ודאות משפטית בסכסוכי ירושה. אולם באופן טבעי, החיים כידועים בציבור אינם מושתתים על רכיבים פורמליים. היעדרם של מרכיבים פורמליים במוסד הידועים בציבור בולט במיוחד במשפט הישראלי, שאינו דורש כמעט לחלוטין רכיבים צורניים בהגדרת הידועים בציבור. על רקע האופי הלא פורמלי של הגדרת הידועים בציבור, נדמה כי הצבת דרישות צורניות (קרי צוואה) לא תביא לידי ודאות. ודוקו, לו המחוקק היה מעדיף את האינטרס של ודאות משפטית, היה עליו לוותר כליל על קביעת זכות ירושה לידועים בציבור, תוך הותרת האפשרות להוריש לידועים בציבור במסגרת צוואה. עצם הנכונות להכיר בזכות הירושה של ידועים בציבור בהיעדר צוואה מוכיחה נכונות לסטות מעקרונות פורמליים

לצורך הגשמת רצונם של הצדדים. מדוע אפוא הנכונות לסטות מעקרונות פורמליים נבלמת כאשר מדובר בדרך שבה ידועים בציבור צריכים לשקף את אי-רצונם להוריש את רכושם?

לבסוף, הגדרת הידועים בציבור במשפט הישראלי בכלל ובדיני הירושה בפרט אינה מבוססת, כבמדינות אחרות, על קריטריונים אובייקטיביים ברורים, כגון: הגדרה מינימלית של משך החיים המשותפים, דרישה לתצהירים המעידים על הקשר במהלך החיים המשותפים, חשבון בנק משותף או רישום בכתובת מגורים משותפת.⁵⁹ נהפוך הוא, בני זוג מוכרים לעיתים כידועים בציבור גם לאחר חודשים ספורים של קשר.⁶⁰ בשלב מאוחר יותר אף פסק בית המשפט העליון בבע"מ 3497/09 **פלוני נ' פלונית**, כי גם מגורים בדירות סמוכות עשויים לגבש קשר של ידועים בציבור.⁶¹ בית המשפט בבע"מ 3497/09 הנ"ל הבהיר, כי העיקר בעניינם של ידועים בציבור אינו התנאים האובייקטיביים אלא הכוונה הסובייקטיבית של הצדדים. משכך, קשה להבין מדוע יתעלם בית המשפט מכוונה סובייקטיבית ברורה להדיר את בן הזוג הידוע בציבור, וימשיך לדבוק בפיקציה שקובע המחוקק כאילו התכוון המנוח להוריש לו את רכושו כבן זוג נשוי במעין צוואה.

לסיכום חלק זה, לדעתי יש לסגת מהעמדה הנוקשה שהוצגה בהערת אגב בפרשת **בלאו נ' פוזש** ולאמץ עמדות מוקדמות יותר, שהועלו בעבר בפסיקה ושאפשרו לחרוג מחזקת ההורשה בין ידועים בציבור במקרים שבהם אמירות ברורות שלהם, וודאי הסכמה מפורשת, העידו על כוונה אחרת.⁶² על רקע עמדת העקרונית, אני סבור כי במקרים דוגמת **ע"מ (חיפה) 306/06** ראוי לאמץ את עמדתה של השופטת וילנר הנכונה לראות בהוראה בהסכם ממון דוגמת הסעיף שציטטנו, הוראה המבטלת את מעין הצוואה שנערכה על פי סעיף 55. למצער, כחלופה שנייה ניתן לאמץ את עמדת השופטת שטמר הנכונה ליתן להוראות מדירות בהסכם ממון תוקף של הוראה צוואתית תוך פרשנות גמישה של סעיפים 20 ו-25 לחוק הירושה העוסקים בדרישות הצורניות של דיני הצוואות. עם זאת, על רקע העמימות בפסיקה בנושא, כפי שהצענו לעורכי הדין המנסחים הסכמים בין בני זוג נשואים, גם לגבי הידועים בציבור אין להסתפק בשלילת אפשרות ההורשה בהסכם אלא להעמיד את בני הזוג על הצורך בעריכת צוואה משלימה.

האם המהלך שהוצע על ידי בית המשפט המחוזי במקרים דוגמת **ע"מ (חיפה) 306/06** עומד בתוקפו גם לאחר פרשת **פלוני נ' אלמונית**, ששללה את תוקפן של תניות מדירות בהסכם בין בני זוג נשואים?

59. ראו את הסקירות בספרי, שחר ליפשיץ, לעיל הערה 17, וכן ש' שילה, לעיל הערה 19 בעמ' 473-474.

60. ראו ע"ז (ת"א) 3696/90 **אמיר נ' זגר**, תק-מח 391(3) 997 (1991).

61. בע"מ 3497/09 **פלוני נ' פלונית** (פורסם בנבו, 4.5.2010).

62. ראו למשל, דברי השופט י' קיסטר בע"א 235/72 **בירנבאום נ' עזבון המנוח ליון**, פ"ד כז(1) 645, 649 (1973).

ראו גם זמן קצר לפני פרשת **בלאו נ' פוזש** את פסק דינו של בית המשפט המחוזי בע"ז 711/98 (י-ע) **עזבון המנוח חנוך נ' נועם חנוך באמצעות אמם** (טרם פורסם).

לדעתי התשובה לכך חיובית.

ראשית, עיון בפסק דינו של בית המשפט המחוזי בעמ"ש (ב"ש) 28507-10-10 אשר הכריז על האשה כיורשת חרף ההוראות בהסכם הממון שקבעו הפרדת רכוש הן בעת גירושים והן אם יפקעו הנישואים עקב מוות, יגלה שבמקרה הספציפי שנדון בפסק הדין, מעבר להתנגדות העקרונית למתן תוקף חוזי להדרה מירושה, דעת הרוב פירשה את ההוראות בהסכם השוללות את זכות האשה ברכוש בעלה כמכוונות לשלול את זכותה לאיזון משאבים על פי חוק יחסי ממון ולא כמבקשות להדירה ממעמדה כיורשת. לפיכך, ייתכן שבמקרים שבהם תשתמע מהסכם ממון כוונה ברורה להדרת בן הזוג לא רק מזכויותיו על פי חוק יחסי ממון אלא גם ממעמדו כיורש, יעשה בית המשפט בדיעבד מאמץ לבדוד הוראות אלה כהוראות צוואתיות ולהגמיש את הדרישות הצורניות על מנת לראותן ככאלה גם במקרים של בני זוג נשואים כדוגמת המהלך שנעשה על ידי השופטת שטמר בבע"מ (חיפה) 306/06 לגבי בני זוג ידועים בציבור. ואכן, ברוח זו הבהרתי בחלקים הקודמים, כי בעיני גם לאחר הלכת פלונית נ' אלמוני, במקרים המתאימים ניתן יהיה ליתן תוקף צוואתי לסעיפים מדירים בהסכם ממון גם כאשר מדובר בבני זוג נשואים.

מעבר לכך, כפי שהסברתי בהרחבה, ככל שמדובר בידועים בציבור, יש להגמיש את הדרישות הפורמליות המאפשרות ביטול הצוואה המשתמעת הקבועה בסעיף 55 ולכן גם הוראות שלא ניתן להחשיבן כהוראות צוואתיות במסגרת הסכם ממון העוסק בבני זוג נשואים, יוכלו בעיני לשמש בסיס לשלילת זכויות הירושה של הידועים בציבור.

8. סיכום

מן הניתוח המשפטי שנערך בסעיפים הקודמים עולה, כי הסדרת יחסי רכוש בצוואה כפופה לדיני הרכוש הזוגי ומשכך, לא ניתן לשלול בצוואה זכויות המגיעות לאדם על פי דיני הרכוש הזוגי.⁶³ עוד ראינו, כי הסדרת יחסי הרכוש לעת מוות בהסכם זוגי תלויה בטיב ההסכם והאישור שניתן לו, בסוג הזוגיות ובסוג ההוראה שבהסכם. להלן יסוכמו עיקרי שיטתי בדבר תקפות ההסכמים הללו כפי שביקשתי לבססם במאמר הנוכחי:

1. כאשר בני זוג נשואים או ידועים בציבור מתקשרים בהסכם זוגי שיש לו תוקף חוזי בהתאם לדיני החוזים הרגילים, ובו הם קובעים הסדר רכושי כללי שאינו עוסק במיוחד בעת מוות, להסדר כזה יינתן תוקף בהיותו הסכם הקובע את היקף העיזבון, להבדיל מהסכם העוסק בחלוקתו. במקרה מסוג זה אין להבחין

63. בכך עסק החלק השלישי של המאמר.

בין הסכם ממון לבין הסכמים אחרים, ובכל מקרה יש ליתן תוקף חוזי להסכם בכפוף לדיני החוזים.⁶⁴

2. כאשר בני זוג נשואים קובעים הסדר רכושי ייחודי לעת מוות, כגון הסדר המעניק את דירת המגורים או את חשבון הבנק המשותף לנותר בחיים, הרי שלדעתו של פרופ' רוזן צבי המנוח, אין ליתן תוקף להסכם כזה. בניגוד לכך, לשיטתנו, כמו גם לשיטתם של שיפמן, שילה ומרבית פסקי הדין הדייוניים, ניתן לראות גם הסכם כזה כהסכם הקובע את היקף העיזבון, ומשום כך יש ליתן לו תוקף. עם זאת, לאור לשון החוק ותכליתו סברנו כי להסכם מסוג זה יש ליתן תוקף רק אם מדובר בהסכם ממון שאושר ו/או אומת כנדרש בחוק. עוד סברנו כי על דרך ההיקש ניתן להחיל את הכללים העוסקים בהסכם ממון בהקשר זה גם במקרה של הסכם בין ידועים בציבור שאושר בבית משפט. בניגוד לכך, כאשר הסכם זוגי שלא אושר כהסכם ממון או בדרך מקבילה על ידי בית משפט קובע הסדר רכושי ייחודי לעת מוות, אין ליתן לו תוקף משפטי.⁶⁵

3. אף כי לשיטתנו האפשרות שמעניק חוק יחסי ממון לקבוע הסדר רכושי ייחודי לעת מוות בהסכם ממון, עוקפת במידה רבה את סעיף 8(א) לחוק הירושה, איננו סבורים שניתן לפרש את הסעיפים העוסקים בהסכמי ממון בחוק יחסי ממון כמעניקים מחסה מוחלט מהוראת סעיף 8(א). לכן לשיטתנו, במצב המשפטי הקיים, הוראות בהסכמי ממון הקובעות את זהותם של היורשים בנכסים מסוימים, כגון הסכמים הקובעים כי ילדי בני הזוג ייקבעו כיורשים, הם חסרי תוקף.⁶⁶

4. בהתאם לפסקי הדין בפרשת פלוני נ' אלמונית הנ"ל, הוראות מדירות מירושה המופיעות בהסכמי ממון או בהסכמים זוגיים אחרים הינן חסרות תוקף חוזי בהיותן סותרות את סעיף 8(א) לחוק הירושה. משום כך, הצענו לעורכי הדין העוסקים בתחום לגבות הסכמים מסוג זה בצוואות ולהעמיד את הצדדים על ההבחנה בין תוקפן של הוראות הסכמיות, שלא ניתן לחזור מהן ללא הסכמת בן הזוג, לבין תוקפה של הוראה בצוואה, שאותה יכול המצווה לבטל או לשנות באופן חד-צדדי.⁶⁷

5. במקרים מסוימים, בהתאם לכללים הקבועים בדיני הירושה, ניתן ליתן להוראות מדירות בהסכמים זוגיים, בדיעבד, תוקף צוואתי. עם זאת, במקרים

64. ככל שמדובר בהוראה מסוג זה בהסכם ממון, כי אז תקפות ההוראה וקדימותה על פני דיני הירושה קבועה במפורש בסעיפים 11 ו-104 לחוק הירושה שבהם עסקנו לעיל בחלק 2. למרות שסעיפים 11 ו-104 מדברים במפורש על הסכמי ממון, על פי ניתוחינו, הלוגיקה שלהם, לפחות ככל שמדובר בהסכמים שאינם מבדילים בין מקרה מוות למקרים אחרים, רלוונטית גם לסוגים נוספים של הסכמים.

65. בנושאים הללו עסקנו בסעיף 6(ג) של הרשימה.

66. סייגים אלו נדונו אף הם בסעיף 6(ג) של הרשימה.

67. בנושאים הללו עסקנו בחלק 6(א) של הרשימה.

הללו ההוראות יחייבו כצוואה ולא כהסכם, ולכן ניתן יהיה לשנות אותן באופן חד-צדדי.⁶⁸

6. שלא כבמקרה של בני זוג נשואים, כאשר מדובר בהוראות מדירות בהסכם בין ידועים בציבור המגלות באופן חד-משמעי כי בני הזוג או מי מהם לא רצה להוריש את רכושו לבן זוגו, יש ליתן להן תוקף ובמקרים הללו, על אף הוראת סעיף 55 לחוק הירושה, אין לאפשר לאחד מבני הזוג לרשת את בן זוגו בניגוד לכוונת המוריש.⁶⁹

לקראת סיום אציין, כי לנוכח העמימות בנושאים הנדונים במאמר, טוב יעשה המחוקק אם ייתן את דעתו לנושאים הללו ויקבע בהם הסדרים ברורים. עד שהמחוקק יאמר את דברו, טוב יעשה בית המשפט העליון אם ימצא את ההזדמנות לקיים דיון מעמיק בנושאים הללו ויקבע תקדימים מחייבים.

לבסוף אבהיר, כי לצד שאלת היחס שבין חוק יחסי ממון לסעיף 8 לחוק הירושה, התכנון הכלכלי של המוות מעורר שאלות נוספות בדבר היחס בין סעיף 8 לחוק הירושה להסדרים אחרים הקיימים בחוק. כך למשל, מאמר זה לא עסק ביחס שבין הסכם הקובע את חובת העיזבון לשלם תשלומים עתיים שונים עם מות המוריש, ובין סעיף 65(א) לחוק הירושה. בנוסף, לא דנו ביחס המורכב שבין דיני הנאמנות, המתנה, הביטוח, החיסכון הפנסיוני, התאגידים ודיני האגודות השיתופיות ובין דיני הירושה. בכל הנושאים הללו אני מקווה לעסוק בהזדמנות אחרת.

68. מסקנה זו בוססה בחלק 6(ב) של הרשימה.

69. עמדה זו בוססה בסעיף 7 של הרשימה.